

Stora Södergatan, nordsydliga stråket, etapp 3

Lund fornlämning 73:1
Lunds kommun, Skåne län
Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning 2018
Stefan Larsson

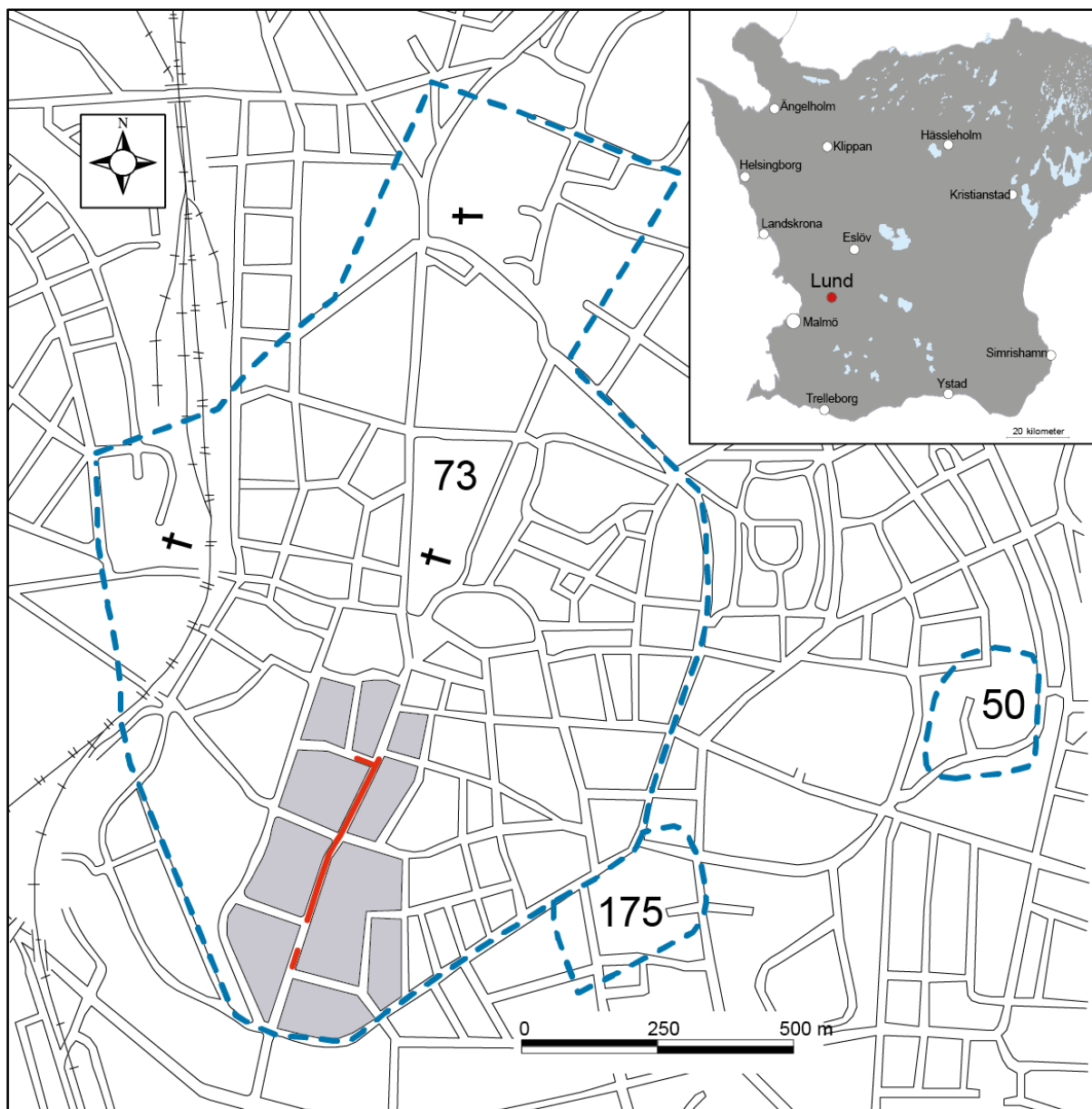

Titel: Stora Södergatan, nordsydliga stråket, etapp 3
Författare: Stefan Larsson
Kulturmiljörapport: 2018:51

Omslagsbild: Ombyggnation av Stora Södergatan. Foto från norr i höjd med Katedralskolan.
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Inledning.....	2
Fornlämningsmiljö	3
Tidigare arkeologiska iakttagelser.....	3
Undersökningarnas syfte och målsättningar	8
Genomförande	8
Resultat	10
Tolkning och diskussion.....	13
Stora Södergatans konstruktion, sträckning och dimensioner.....	13
Dateringsdiskussion.....	30
Drottensgatan – S:t Andreas kyrka.....	32
Kulturlagerstatus	39
Utvärdering	41
Förslag på fortsatta åtgärder	43
Administrativa och tekniska uppgifter.....	44
Ombyggnad av Stora Södergatan	44
Servisbyte	45
Referenser.....	46
Bilaga 1 Schaktredovisning.....	48
Etapp 1, sträckan mellan Magnus Stenbocksgatan till korsningen Svanegatan/ Stora Tvärgatan.....	48
Etapp 2, sträckan mellan korsningen Svanegatan/ Stora tvärgatan till Lilla Tvärgatan	54
Etapp 3, Drottensgatan.....	65
Bilaga 2 Fyndlista	76

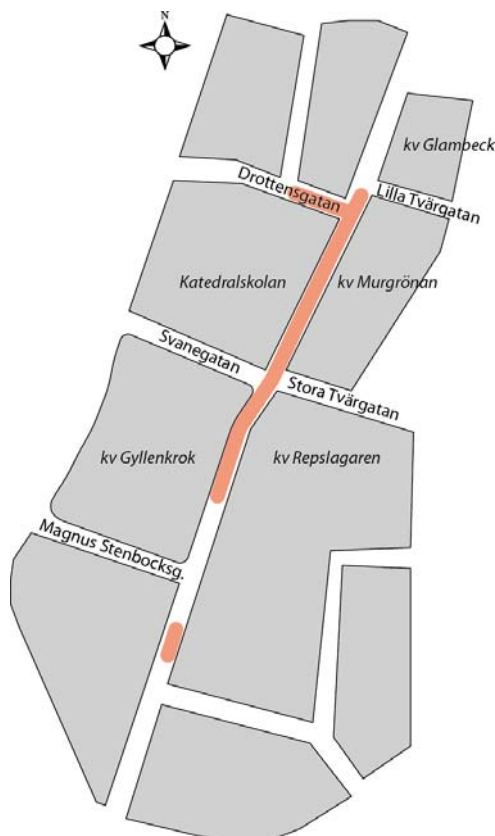
Figur 1. Lunds medeltida stad, fornlämning 73, med de aktuella arbetsområdena inom den berörda delen av Stora Södergatan och Drottensgatan samt närmast intilliggande kvarter markerade.

Sammanfattning

- Som ett led i en pågående satsning på en förbättrad infrastruktur för cyklister genom stadskärnan, kallat nordsydliga stråket, har Lunds kommun byggt om delar av Stora Södergatan samt låtit plantera träd längs densamma och längs en del av den anslutande Drottensgatan.
- I samband med ombyggnationen genomfördes byte av VA-serviser och brunnar längs den aktuella gatusträckningen. Vidare upptogs planteringsgropar för träd längs Stora Södergatans östra kant samt längs en del av Drottensgatans södra kant. Inför trädplanteringen flyttades samtliga kablar i Stora Södergatans östra sida mellan Lilla och Stora Tvärgatan samt från en transformatorstation vid Drottensgatan fram till Stora Södergatans östra sida.
- Länsstyrelsen i Skåne län gav Kulturen i uppdrag att dokumentera arbetena och de lämningar som framkom genom en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning (Ist dnr 431-34485-2017, 431-12742-2018). Vid Kulturen har arbetena två projektnummer: 61000-633 respektive A_2018_0007.
- De arkeologiska insatserna genomfördes intermittent mellan juli och november månad 2018.
- Sammanlagt har 38 schakt dokumenterats. Mängden ny arkeologisk kunskap har varierat, men har sammantaget lämnat bidrag till förståelsen av Stora Södergatans konstruktion och tidigare sträckningar.
- I ett sent skede av arbetena framkom i Drottensgatan välbevarade lämningar efter S:t Andreas medeltida kyrka och en mindre del av dess kyrkogård. Delar av kyrkogården har vid tidigare tillfällen varit föremål för arkeologiska undersökningar.
- Ärendena har bidragit med nya insikter rörande gestaltning av senmedeltidens institutionella miljöer, något som utgör väsentliga delar till förståelsen av den gamla staden som helhet.
- Ur antikvarisk synvinkel kan konstateras att det mycket stora antal ledningar och kablar som grävts ned i Stora Södergatan allt sedan 1890 har skadat fornlämningen svårt. Idag återstår begränsade, isolerade och fragmenterade områden av kulturlager, vilka dessutom har oxiderats och fått minskad vätskekvot till följd av de kapillärbrytande återfyllningsmaterial som använts vid modern ledningsdragnings.

Inledning

Lunds kommun har byggt om delar av Stora Södergatan. Avsikten är att underlätta framkomligheten för cyklister och fotgängare. Ombyggnationen är en del av en större satsning, det s k Nordsydliga cykelstråket, vilket utgörs av Stora Södergatan, Kyrkogatan och Bredgatan genom centrala Lund. Sträckan trafikeras dagligen av mellan 3000 och 4800 cyklister. Ombyggnationen är indelad i fem etapper fördelade över flera år. Den nu aktuella etappen var den tredje i ordningen och utgörs av en del av Stora Södergatan, mellan Magnus Stenbocksgatan i söder och Lilla Tvärgatan i norr. Vidare tillkom en mindre sträcka av Drottensgatan (fig. 2).

Figur 2. Orienteringsbild över de aktuella arbetsområdena längs Stora Södergatan med intilliggande gator och kvarter. Ej skalsatt.

Kommunens ombyggnad av gatan föregicks av omfattande ledningsarbeten då VA Syd lät lägga om gatans vatten-, dagvatten- och spillvattenserviser. Sammantaget rörde det sig om 14 serviser. Vidare byttes 10 rensbrunnar längs sträckan och 6 nya sattes.

Då ansökan om tillstånd för ingrepp inkom från två håll, Lunds kommuns tekniska förvaltning respektive VA SYD, kom de att hanteras som två ärenden av Länsstyrelsen (Ist dnr 431-34485-2017 för Lunds kommun och 431-12742-2018 för VA Syd), som i båda fallen beslutade om arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning (2018-04-25 och 2018-05-30). Undersökningarna har också fått två olika projektnummer vid Kulturen, 61000-633 och A_2018_0007. De rapporteras emellertid, med Länsstyrelsens godkännande, tillsammans.

Fältarbetena inleddes i juli 2018. Efter den 25 juli var ett uppehåll i markarbetena, som i förhållande till behovet av arkeologiska insatser, varade fram till den 10 september. Därefter pågick de delar av arbetena som innebar schakt intermitterande in i november månad.

Fornlämningsmiljö

Lunds medeltida stadskärna utgör en av landets största fornlämningar registrerad som RAÄ Lund 73:1. Bebyggelsen etablerades under slutet av 900-talet och fick centralortskaraktär redan under inledningen av 1000-talet genom att bli en administrativ stödjepunkt för såväl kyrkoorganisationen som den framväxande kungamakten. Lunds medeltida expansion, då orten bland annat blev ärkesäte, är summerade vid flera tillfällen (exempelvis Blomqvist 1951; Andrén 1980; Larsson 2006; Johansson Hervén 2008; Carelli 2012).

Stora Södergatan anses allmänt tillhöra ett tidigt skede i Lunds historia och går, åtminstone delvis, sannolikt tillbaka till ett än äldre kommunikations- och vägnät (Blomqvist 1951; Larsson 2006; Lihammer 2007). I takt med att bebyggelsen reglerades och förtätades under loppet av 1000-talet formaliserades vägsträckningen till gata (Magnusson Staaf, Eriksdotter & Larsson 1996).

Stora Södergatan löper från det forna Söderportsområdet i söder och mynnar i norr ut vid Stortorget. Gatan har haft stor betydelse som infart söderifrån till staden, domkyrkan, Lundagård och Stortorget. På en osignerad karta från slutet av 1500-talet benämns Stora Södergatan som *Torgegade*, det vill säga gatan som ledde till torget. Stora Södergatan kantades under medeltiden i sin nordligaste del av bodbebyggelse (Andrén 1980).

I egenskap av att ha varit en av stadens huvudgator kan det antas att tomterna längs Stora Södergatan ansetts betydelsefulla i flera bemärkelser, vilket kan ses i såväl arkeologiskt material som i äldre kartor genom de närmast obrutna husraderna från Svanegatan i söder och norrut. Det var först efter sekelskiftet 1900 som det äldre mönstret med låg bebyggelse i en till två våningar ersattes av högre huskroppar. Före reformationen kantades gatan också av flera kyrkliga institutioner. Längst i söder låg hospitalet, därefter följde S:t Stefans, S:t Andreas och S:a Maria kyrkor med tillhörande begravningsplatser.

Tidigare arkeologiska iakttagelser

Under årens lopp har det gjorts ett flertal arkeologiska observationer av olika karaktär och omfattning längs den nu aktuella sträckan av Stora Södergatan samt i de östra delarna av Drottensgatan. De äldsta ritningarna i Kulturens LA-arkiv är från 1900-talets början. Fynd från "kloakgrävningar" i Stora Södergatan hade dock inkommit till Kulturen redan mellan åren 1892 och 1898. I huvudsak kommer de äldre observationerna och dokumentationerna från olika former av antikvariska insatser i samband med ledningsdragningar, men i de följande sammanställningarna har även en del slutundersökningar av fastigheter utmed, och som delvis berört, gatumarken medtagits (tab. 1, fig. 3a och 3b). Sammanställningarna bygger på uppgifter i Kulturens LA-arkiv .

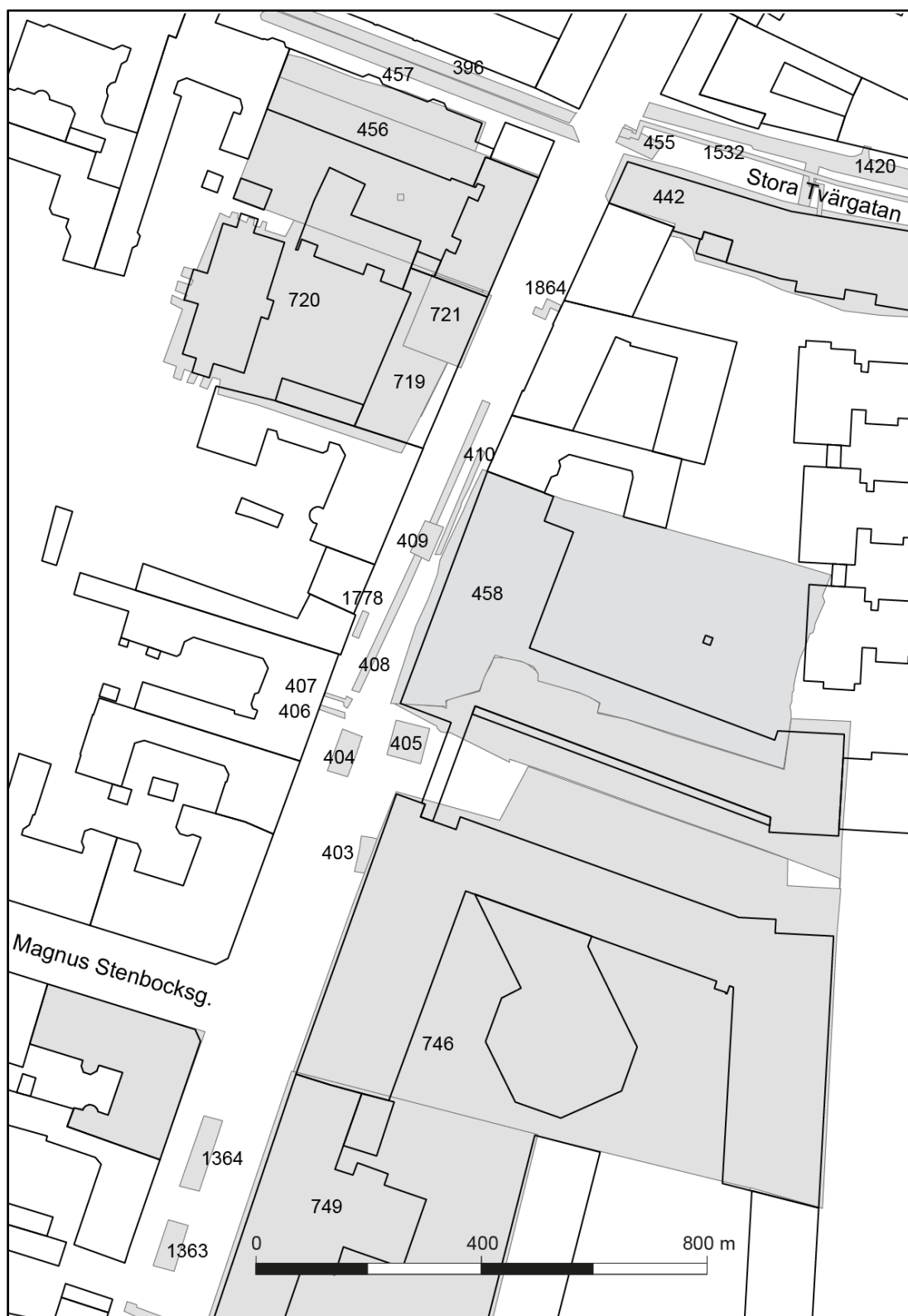
Dessa uppgifter utgjorde kunskapsläge rörande dessa delar av fornlämningen inför den arkeologiska undersökningen.

Närmare presentation och diskussion av några de tidigare arkeologiska iakttagelserna görs nedan under "Tolkning och diskussion".

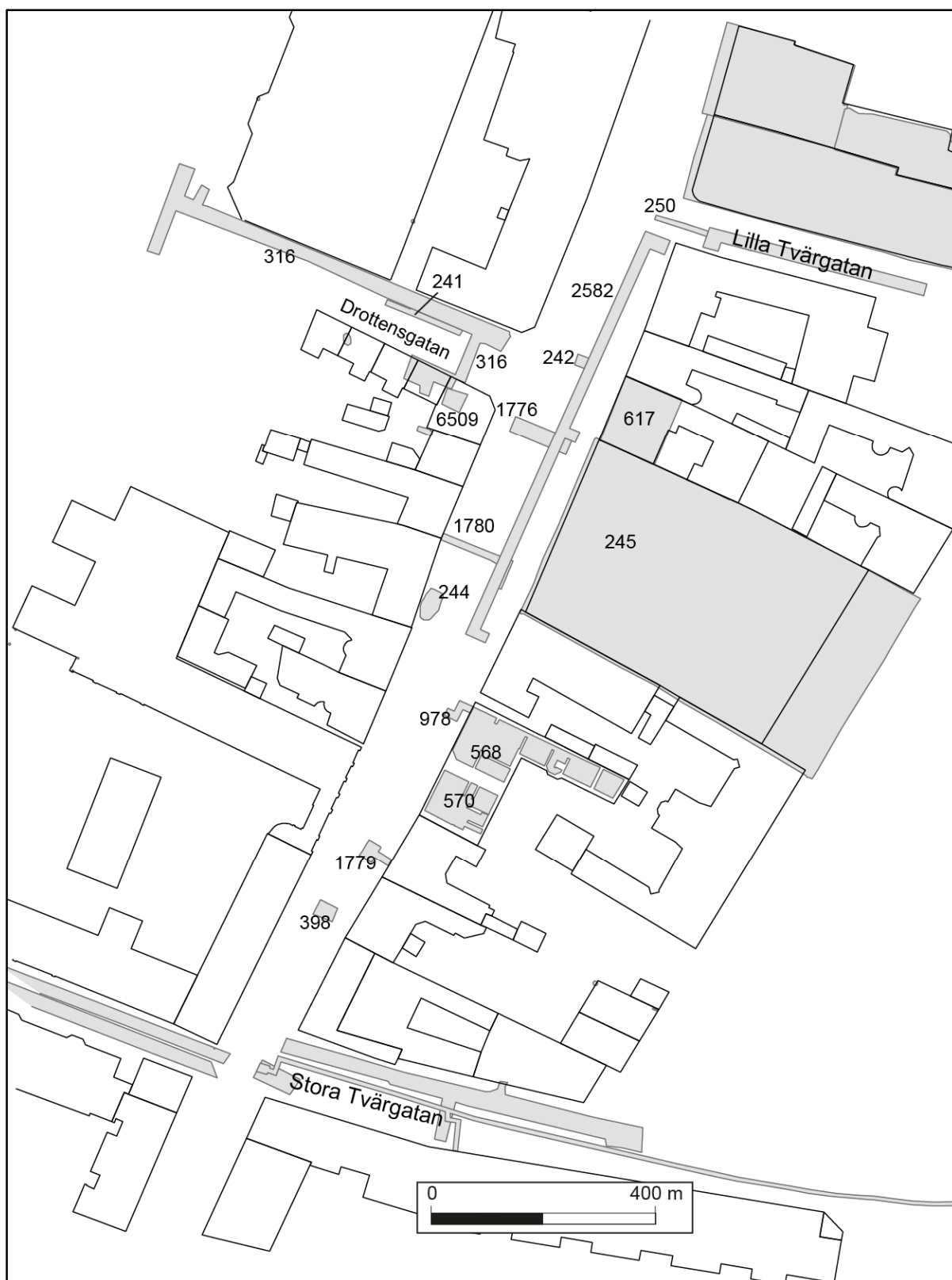
Tabell 1. Översikt över tidigare arkeologiska undersökningar och observationer i eller längs med Stora Södergatan mellan korsningen Magnus Stenbocksgatan i söder och Lilla Tvärgatan/Drottensgatan i norr samt delar av Drottensgatan. Id.nr. är de som allokerats undersökningarna i Kulturens GIS. Uppgifter ur Kulturens LA-arkiv .

Etappen Magnus Stenbocksgatan till korsningen Svanegatan/Stora Tvärgatan				
År	Fastighet	Id.	Orsak	Undersökningstyp
1963-1964	Repslagaren 26	746	Husbygge	Undersökning
1969	Repslagaren 22, 23	403	Husbygge	Förundersökning
1969	Repslagaren 22, 23	405	Husbygge	Förundersökning
1969-1970	Repslagaren 22, 23	749	Husbygge	Slutundersökning
1977-1978	Repslagaren 13, 14	458	Husbygge	Slutundersökning
1979	Repslagaren 31	437	Husbygge	Slutundersökning
1979-1980	Repslagaren 7	442	Husbygge	Slutundersökning
1906	Stora Södergatan	408	Ledningsdragning	Observation
1942	Stora Södergatan	407	Ledningsdragning	Observation
1964	Stora Södergatan	410	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
1972	Stora Södergatan	404	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1972	Stora Södergatan	406	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1998	Stora Södergatan	1778	Byte av brunn	Schaktningsövervakning
1967	Stora Södergatan	410	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
1992	Gyllenkrok 29, 30	720	Husbygge	Schaktningsövervakning
1939	Gyllenkrok 6 (29)	721	Husbygge	Observation
1990-1992	Gyllenkrok 29, 30	718	Husbygge	Slutundersökning
1990	Gyllenkrok 3, 4, 5 (30)	456	Husbygge	Slutundersökning
1965	Svanegatan	396	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
1987	Svanegatan	457	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1979	Stora Tvärgatan	455	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
1979	Stora Tvärgatan	1532	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
Etappen mellan korsningen Svanegatan/Stora Tvärgatan till Lilla Tvärgatan				
År	Fastighet	Id.	Orsak	Undersökningstyp
1972	Stora Södergatan	398	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1964-1965	Murgrönan 4	245	Husbygge	Slutundersökning
1938	Murgrönan 11	617	Husbygge	Schaktningsövervakning
1906	Murgrönan 9	-	Husbygge	Observation
2007	Stora Södergatan 28	978	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
1997	Stora Södergatan	2582	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning

1997	Stora Södergatan	1775	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1944	Stora Södergatan	242	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1930	Stora Södergatan	244	Kopplingsbrunn	Schaktningsövervakning
1999	Stora Södergatan	1779	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
2004	Stora Södergatan	1781	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
2007	Stora Södergatan	1865	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
2005	Stora Södergatan	-	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning
Drottensgatan samt kvarteret Katedralskolan 2				
1948	Drottensgatan	-	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1950	Drottensgatan	241	Elkabel	Schaktningsövervakning
1981	Drottensgatan	316	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning
1986	Katedralskolan 2	6509	Husbygge	Arkeologisk undersökning

Figur 3a. Översikt över lägena för tidigare arkeologiska undersökningar och observationer längs Stora Södergatan mellan korsningen Magnus Stenbocksgatan i söder och Stora Tvärgatan i norr och som nämns i tabell 1. De id-nr. som använts i Kulturens GIS och i tabell 1 har använts för att lokalisera respektive observation. Ur Kulturens LA-arkiv.

Figur 3b. Översikt över lägena för tidigare arkeologiska undersökningar och observationer längs Stora Södergatan mellan korsningen Stora Tvärgatan och Lilla Tvärgatan i norr samt Drottensgatans östra del och som nämns i tabell 1. De id-nr. som använts i Kulturens GIS och i tabell 1 har använts för att lokalisera respektive observation. Ur Kulturens LA-arkiv.

Undersökningarnas syfte och målsättningar

Syftet med undersökningarna var dels att utreda bevarandegraden av fornlämningen (Ist förfrågningsunderlag dnr 431-34485-2017) dels att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera densamma (Ist förfrågningsunderlag 431-12742-2018).

Målsättningen var att skapa såväl antikvarisk som arkeologisk kunskap om dessa delar av Södra Storgatan. Den antikvariska målsättningen rörde att kartera omfattningen av tidigare gjorda markingrepp, medan den arkeologiska handlade om att relatera eventuell ny kunskap till äldre observationer och dokumentationer och att redovisa detta.

Genomförande

Arbetet omfattade inledningsvis byte av vattenserviser samt byte av rensbrunnar längs en sträcka av Stora Södergatan från strax norr om Magnus Stenbocksgatan i söder upp till i höjd med Lilla Tvärgatan.

Enligt den ursprungliga planeringen skulle arbetet utföras i etapper, där etapp I innefattade byte av fyra serviser på gatans östra sida, sträckan Stora Södergatan nr 43 till Stora Tvärgatan. Därefter skulle byte av rensbrunnar göras längs gatans västra sida i sydlig riktning ned till Magnus Stenbocksgatan, som en etapp II. Sammanlagt skulle 21 serviser och 5 brunnar bytas enligt ansökan till Länsstyrelsen. På bygghandlingarna hade detta reviderats till 19 serviser och 9 brunnar.

Den tänkta etappindelningen fick överges närmast omgående till förmån för en mera flexibel arbetsordning. Orsakerna till detta var inledande problem med tillgänglighet och transportlogistik. Vidare fick det tas hänsyn till att inte spärra av tillträde till butiker och verksamheter längs med gatan. Detta var återkommande under hela arbetets gång.

Asfalt, gatsten och grövre bärlager avlägsnades med hjälp av grävmaskin. På grund av den stora mängden ledningar och kablar avlägsnades äldre återfyllning med hjälp av jordsug (fig. 4). Denna hade hög kapacitet, det vill säga att det gick tämligen fort att ta upp schakten, då materialet till största delen utgjordes av modern återfyllning i form av sand och grus. Av servisschakten kunde 2 å 3 tas upp per dag medan de djupare schakten för byte av rensbrunnar tog något längre tid. Vidare kunde jordsugen styras med ganska hög precision, så att de nya ingreppen i stort kunde hållas inom de befintliga schakten. Härvidlag utvecklades strax ett gemensamt intresse mellan arkeologin och operatören av sugbilen.

Figur 4. Munstycket till den s k jordsugen, vilken fungerade bra för att avlägsna moderna återfyllningsmaterial i en miljö med stora mängder ledningar och kablar.

I VA Syds ansökan till Länsstyrelsen uppskattades de erforderliga schaktdjupen för byte av serviser till 1,50–1,70 m. I realiteten blev de 1,90–2,10 m för att kunna frilägga vattenledningarna och ge utrymme för arbetena med att byta serviserna. Eftersom dessa låg i äldre schakt hade diskrepansen i förhållande till ansökan mindre antikvarisk betydelse.

Schaktdjupet för bytet av rensbrunnarna angavs i ansökan uppgå till ca 3 m. Detta visade sig stämma, då de kopplades till den stora kulvert som löper i gatans längdriktning på detta djup.

Utöver de ingrepp som angetts i ansökan till Länsstyrelsen tillkom ytterligare 14 stycken (Schakt 5, 9, 11–13, 15–20, 22–23 och 27). Orsaken till detta står att finna i att det under loppet av arbetet passades på att byta en del VA-ventiler, samt åtgärdades en tidigare felanmälan (Schakt 5 och 9) och helt enkelt att man bytte i stort sett samtliga serviser längs den aktuella sträckan. Servis- och rensbrunnsbytena i schakt 1–28 gjorde med hjälp av jordsug medan övriga schakt togs upp med grävmaskin.

I VA Syds ansökan ingick även byte av ytterligare fyra serviser strax norr om Magnus Stenbocksgatan och tre söder om densamma. Detta kom dock inte att ingå i arbetsföretaget.

Vidare gjordes grunda schakt, mellan 0,30 och 0,50 m djupa, för dränering och däckslar längs med den östra trottoarkanten. Dessa schakt berörde bara befintliga moderna bärlager, huvudsakligen grov makadam (0/90), och mättes inte in.

Redan från början stod det klart att mycket av arbetena skulle gå i äldre schakt. Undersökningen inriktades, som nämndes ovan, främst mot att söka klarlägga omfattningen av befintliga skador, samt att, i förekommande fall "aktualisera" äldre dokumentation.

Parallellt med servisbytena påbörjades arbetena med gatans omgestaltning. Detta innebar byte av bärlager samt ny markbeläggning. Arbetena berörde inga arkeologiska lämningar. Till omgestaltningen tillkom emellertid ytterligare markarbeten relaterade till trädplantering.

Trädplanteringen innebar inledningsvis att samtliga kablar i trottoaren längs Stora Södergatans västra sida mellan Stora och Lilla Tvärgatan behövde tas fram och flyttas. Likaså behövde anslutningarna från en transformatorstation i Drottensgatans södra sida friläggas (schakt 28). De olika kablarna och ledningarna ligger ganska grunt, mellan 0,60 och 0,90 m djupt, och är lagda i moderna bärlager. Dessa arbeten övervakades och dokumenterades emellertid i syfte att se om det finns några platser med bevarade kulturlager kvar.

Schakten för planteringsgroparna längs Stora Södergatan, 30 och 34, blev till ytan ganska omfattande och gick ned till ett djup om en meter, räknat från färdig trottoar.

Figur 5. I det ena av de två schakt som upptogs för trädplanteringen längs Stora Södergatans östra sida, schakt 30, exponerades kulturlager vilka tolkats som äldre bärlager för gatan. Foto från söder.

På en sträcka om ca 12 m längs kvarteret Murgrönan 4, Pingstkyrkan och Erikshjälpen, Schakt 30, framkom yngre kulturlager om en yta av ca 20 m², vilka tolkats som bärlager för tidigare gatubeläggningar (fig. 5). I Schakt, 34, som upptogs för trädplantering längs Stora Södergatan östra sida mellan Drottensgatan och Lilla Tvärgatan var däremot kulturlagren kraftigt fragmenterade till följd av yngre ingrepp, (fig. 30).

Trädplanteringen längs med Drottensgatan sydöstra del innebar att de kablar som fanns i området behövde flyttas närmare befintlig huskropp. De behövde också sänkas för att undvika skador på trädrötterna vid framtida eventuella underhållsarbeten. I samband med detta framkom lämningar efter S:t Andreas kyrka och kyrkogård, vilka diskuteras närmare nedan.

Resultat

Allt som allt togs det upp 38 schakt om sammanlagt 1 094 m² (fig. 6). Den sammanlagda volymen som berördes uppgick till 1 352 m³. De grundare schakt som togs upp för regnvattenavrinning är inte medtagna i denna sammanställning. Inte heller är de spygatter som sattes sekundärt i schakten medräknade.

Schakten numrerades löpande allt eftersom de togs upp och mättes in. Schakt 1–27 innefattade byte av serviser, medan Schakt 28–38 var relaterade till gatans omgestaltung. Uppgifter om djup och omfattning av tidigare ingrepp noterades och i de fall det förekom kvarvarande stratigrafi dokumenterades denna genom analog ritning och/eller fotografering. Vidare fotograferades samtliga schakt, i huvudsak för att illustrera den stora mängden befintliga ledningsdragningar.

I bilaga 1 redovisas observationerna från respektive schakt mera detaljerat. Notera att de i bilagan redovisas efter geografiskt läge från söder till norr, och inte i numerisk ordning, medan de i den översiktliga tabell 2. redovisas i numerisk ordning.

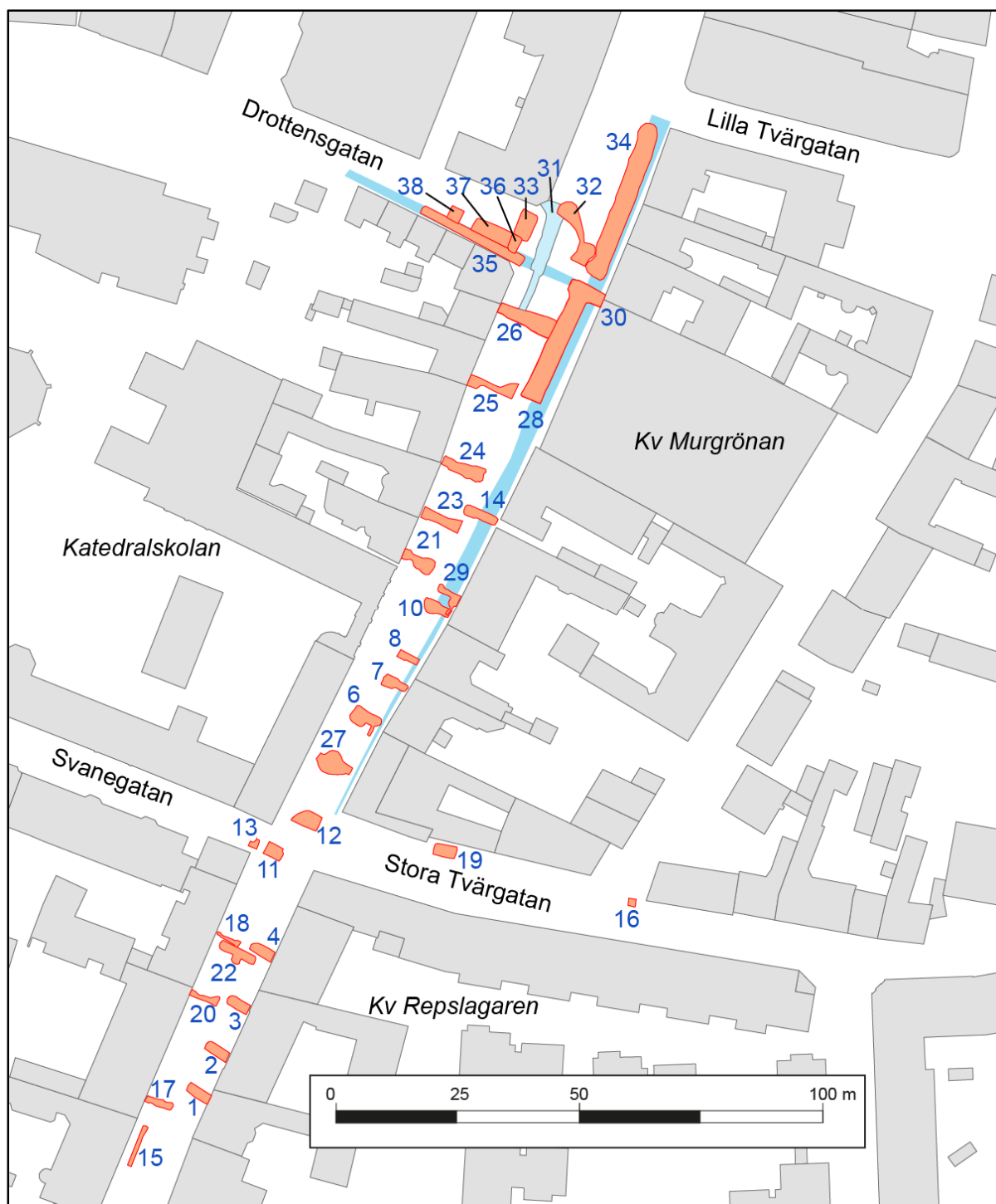
Kulturlager påträffades i 15 schakt (6, 7, 10, 13, 14, 17, 19, 26, 30, 32 och 3 på Stora Södergatan, 35, 36, 37 och 38 på Drottensgatan) och fragmentariska lämningar efter äldre stenbroläggningar i 8 (schakt 5, 21, 24, 25, 26, 35, 36 och 37. De tre sistnämnda på Drottensgatan). I dessa fanns även fragmenterade kulturlager. Stenläggningen på Drottensgatan har hört till S:t Andreas kyrkogård. Övriga schakt berörde enbart sentida återfyllningsmaterial och bärlager, (tab. 2).

I de fall en mera detaljerad framställning av något av schakten varit aktuell görs den nedan under avsnittet "Tolkning och diskussion".

Tabell 2. Översikt över de schakt som öppnades i samband med omgestaltningen av Stora Södergatan, servisbyten, underhållsarbeten och trädplantering 2018. Schakten 35–38 togs upp i Drottensgatan.

Schaktnr	Typ	Innehåll
1	Servisbyte	Enbart recent återfyllning
2	Servisbyte	Enbart recent återfyllning
3	Servisbyte	Enbart recent återfyllning
4	Servisbyte	Enbart recent återfyllning
5	Reparation av ledning, ej i ursprunglig plan	Kulturlager, stenläggning

6	Byte av rensbrunn	Kulturlager
7	Servisbyte	Kulturlager
8	Servisbyte	Enbart recent återfyllning
9	Reparation av ledning, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
10	Servisbyte	Husgrund
11	Byte av ventil, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
12	Byte av ventil, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
13	Byte av ventil, ej i ursprunglig plan	Recent återfyllning. Kulturlager på 2 m djup
14	Servisbyte, byte av rensbrunn	Kulturlager
15	Påkoppling till rensbrunn, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
16	Byte av ventil, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
17	Servisbyte, ej i ursprunglig plan	Kulturlager
18	Servisbyte, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
19	Inkoppling av manskapsbodar, ej i ursprunglig plan	Kulturlager
20	Reparation av ledning, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
21	Servisbyte	Kulturlager, stenläggning
22	Nya brunnar, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
23	Servisbyte, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
24	Servisbyte	Kulturlager, stenläggning
25	Servisbyte	Kulturlager, stenläggning
26	Servisbyte	Kulturlager, stenläggning
27	Nya brunnar, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
28	Kabelflytt	Enbart recent återfyllning
29	Kabelflytt	Husgrund
30	Trädplantering	Kulturlager
31	Kabelflytt	Enbart recent återfyllning
32	Nya rensbrunnar, justering av brunn, ej i ursprunglig plan	Recent återfyllning, remsa av kulturlager
33	Justering av brunn, ej i ursprunglig plan	Enbart recent återfyllning
34	Trädplantering	Recent återfyllning, remsor av kulturlager
35	Kabelsänkning	Kyrko- och kyrkogårdslämningar
36	Flytt av rensbrunn	Kyrkogårdslämningar, gravar
37	Trädplantering	Kyrko- och kyrkogårdslämningar
38	Trädplantering	Kyrkolämningar

Figur 6. Översikt över de schakt som togs upp i samband med omgestaltning av Stora Södergatan, nordsydliga stråket etapp 3 och tillhörande byten av VA-serviser och brunnar. Schakt 5 och 9 är inte med på denna översikt då de låg längre söderut, se dock fig. 32. Schakt markerade med ljus blått togs upp i samband med kabelflytten och var grundare.

Tolkning och diskussion

Gator, torg och mötesplatser utgör idag en närmast given del i uppfattningen om vad som konstituerar en stad. Gator och gatunät utgör idag så påtagligt självklara inslag i omgivningen att det nästan är svårt att tänka sig en tid före dem. Gatorna utgör stadslivets scenrum vilka ger anvisningar om agerande, handlingsföljd och som kanaliserar och avgränsar rörelse samt anger mötespunkter. Gatorna ordnar också synintryck i kortare eller längre siktlinjer. De förbinder och graderar platser av olika betydelse och utformning, samt distribuerar funktioners täthet, ordnar och förbinder deras samband och avstånd. Kort sagt gator är väsentliga för förståelsen av såväl en enskild stad som städer som historiskt och socialt fenomen (Larsson 2006:225, 264, 2017:233 ff). Detta till trots har variationer och förändringar i gators och gatunäts konstruktion, sträckningar och dimensioner ägnats förhållandevis begränsad uppmärksamhet inom arkeologin.

Detta har, åtminstone till dels, sin förklaring i att markarbeten i gatorna i antikvarisk praktik hanterats som schaktningsövervakningar och/eller antikvariska kontroller. Detta är inte något som är eller har varit specifikt för Lunds del, det gäller de flesta äldre städer. Med tanke på vilken avgörande betydelse gator, dess konstruktioner, dess kanalisering av rörelse och synintryck som dialektisk brännpunkt mellan fysiska och kognitiva strukturer, har för förståelsen av äldre städer, under årens lopp, mycket potentiell kunskap oåterkalleligen gått förlorad.

Hur gator konstruerats, det vil säga vilka material som använts för bärlager och broläggning utgör en direkt information om vilka investeringar som gjorts. Detta gäller såväl ekonomiskt som symboliskt eller kulturellt kapital. Ur ekonomisk synvinkel är en ordentlig tätt satt stenläggning i sättsand och torrare bär- och dräneringslager en större investering än exempelvis en yta som enbart är hårdgjord med småsten och grus, "knadder", eller en glesare stenläggning lagd direkt i bärlager av vilket tillgängligt material som helst.

Variationer och förändringar i gators konstruktioner är således indikatorer på en stads ekonomiska styrka och bärkraft vid olika tidpunkter och därmed även en indirekt information om dess möjliga position i de urbana nätverken.

I egenskap av en manifest rumslig representation utgör gatunätens morfologi, som symboliskt kapital, också ett uttryck för vilka kulturella förebilder som utgjort association och referensvärld. Något som i sin tur också kan säga något om en orts relativa placering (centrifugalt eller centripetalt) i urbana nätverk. Om konstruktion, förändringar och underhåll kan dateras säger alltså gatorna en hel del om en orts grad av urbanitet, i kulturell bemärkelse, vid olika tidpunkter (Larsson 2017).

I det här sammanhanget får man understryka skillnaden mellan gator och gränder. Gatunätet har utgjort officiellt sanktionerade huvudartärer vilka i varierande grad kompletterats med gränder och bakgator. De senare kan ha kortare eller längre varaktighet och skapats av andra aktörer än överheten för att uppfylla olika former av behov på en mer privat arena (Mårald 2006).

Stora Södergatans konstruktion, sträckning och dimensioner

I de stadshistoriska verk som skrivits om Lund är upplysningarna kring gatornas konstruktion sparsmakad. Peter Carelli tar dock upp en översiktlig diskussion rörande de medeltida

förhållandena (2012:189). Han menar att det saknas broläggningar i de tidigaste skedena och att dessa tillkommer allt eftersom gatorna formaliseras i samband med att bebyggelsen struktureras till tomter, men att inte alla gator varit brolagda. På flera platser runt om i Lund har man vid markarbeten dock påträffat flera nivåer av stenläggningar (Carelli 2012:189). Vidare har det genom åren konstaterats att olika material har använts som bärlager för broläggningarna. Ofta rör det sig om avfall från de närmast intilliggande tomterna, inte sällan direkt verksamhetsindikerande. Det finns exempel på att både läder- och hornspill och slagg använts. Underhåll av gatumarken närmast tomten och renhållning ingick i tomträttsinnehavarens skyldigheter enligt Bjärkerätten för Lund och övriga skånska städer (jfr Blomqvist 1951:340, 257). Bestämmelserna stadfästes för Lunds del ånyo i samband med förnyelsen av stadens privilegier 1361 (Blomqvist 1951:340). Frågan om broläggning och renhållning återkommer under 1500-talet, först i allmänna termer under Kristian III och sedan mera specifikt för Lunds del i en skrivelse från Fredrik II 1586 (Blomqvist 1978:103). Under 1600-talet tycks renhållningsmoralen ha minskat, vilket föranledde upprepade skrivelser från stadens magistrat (Blomqvist 1978:172 f).

Från mitten av 1600-talet och i all synnerhet sedan staden kommit under svensk överhöghet framtogs flera förslag på omreglering av det äldre gatunätet. Detta var en del i den framväxande svenska stadens stadigt växande intresse för att modernisera städerna och anpassa dem efter samtida militära behov. (jfr Ahlberg 2005). Frågan blev aktuell efter de omfattande bränderna under Skånska kriget och det därav följande behovet av återuppbyggnad. Några mera omfattande förändringar i själva gatunätet kom dock inte till stånd (Blomqvist 1978:165 ff).

Överlag var mängden ny arkeologisk information rörande den medeltida stadens topografi som framkom genom undersökningen 2018 som förväntat begränsad. Markingreppen berörde i huvudsak spåren efter gatukonstruktionen från tidigmodern och modern tid. Fragmentariska spår efter denna yngre stenläggning framkom i Schakt 21, 24 och 25 i Stora Södergatan västra kant, i den norra delen av arbetsområdet. Det är inte otänkbart att denna yngre stenläggningsnivå går att koppla till återuppbyggnads- och reparationsarbetena efter Skånska kriget. Informationsutbytet rörande de medeltida förhållandena har dock kunnat ökas genom äldre arkeologiska iakttagelser.

Några av de arkeologiska iakttagelser som gjorts under årens lopp i anslutning till den aktuella sträckan av Stora Södergatan presenteras och diskuteras kortfattat i det följande (för en översikt, se tab. 3). En anledning till att detta görs är att majoriteten av dessa dokumentationer gjordes före introduktionen av rapporter i modern bemärkelse. Den arkeologiska och antikvariska informationen från dessa undersökningar är bara tillgänglig via Kulturens LA-arkiv. Det följande syftar dock inte till en avrapportering. Fokus har lagts på att belysa de antikvariska aspekter rörande fornlämningens bevarandegrad som genom Länsstyrelsens förfrågningsunderlag utgjort en primär frågeställning. Genom att korrelera de nya ingreppens lokalisering med Kulturens GIS över tidigare undersökningar har det varit möjligt att i några fall ställa dagens kulturlagerstatus i direkt relation till vad som varit fallet vid tidigare iakttagelser. Tillgänglig arkeologisk information diskuteras i det följande också med utgångspunkt i information om gatans konstruktion, dess sträckning och dimensioner samt rörande kulturlagrens status.

Sammantaget har 24 äldre arkeologiska iakttagelser eller dokumentationer helt eller delvis berört gatumarken längs den aktuella sträckningen av Stora Södergatan (tab. 3). Motsvarande i anslutning till Drottensgatan diskuteras nedan, "Drottensgatan – S:t Andreas kyrka".

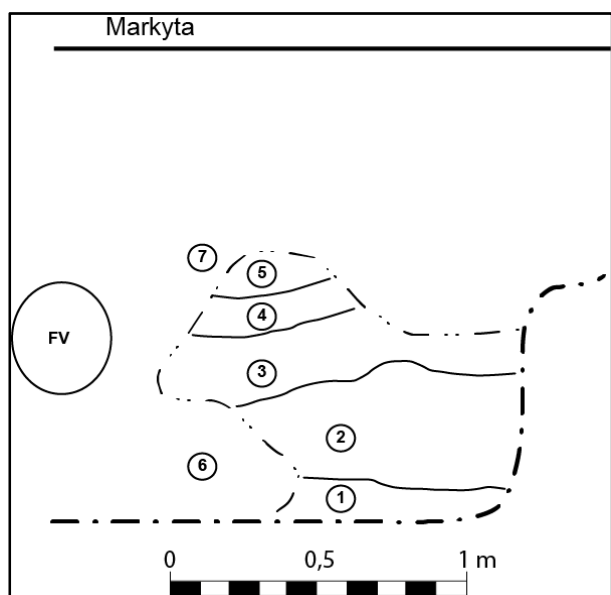
Tabell 3. De äldre arkeologiska dokumentationer som diskuteras i det följande samt deras korrelationer med de schakt som togs upp vid undersökningen 2018.

Sträckningen Magnus Stenbocksgatan till korsningen Svanegatan/Stora Tvärgatan					
År	Fastighet	Id.	Orsak	Undersökningstyp	Schakt 2018
1979-1980	Repslagaren 7	442	Husbygge	Slutundersökning	-
1906	Stora Södergatan	408	Ledningsdragning	Observation	Schakt 1, 17, 15
1942	Stora Södergatan	407	Ledningsdragning	Observation	-
1964	Stora Södergatan	410	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	-
1972	Stora Södergatan	404	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning	
1972	Stora Södergatan	406	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning	
1998	Stora Södergatan	1778	Byte av brunn	Schaktningsövervakning	-
1967	Stora Södergatan	410	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	
1965	Svanegatan	396	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	Schakt 11
1987	Svanegatan	457	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning	Schakt 11
1979	Stora Tvärgatan	455	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	Schakt, 11, 12, 13
Sträckningen mellan korsningen Svanegatan/Stora Tvärgatan till Lilla Tvärgatan					
År	Fastighet	Id.	Orsak	Undersökningstyp	Schakt 2018
1972	Stora Södergatan	398	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning	Schakt 6
1964-1965	Murgrönan 4	245	Husbygge	Slutundersökning	
1906	Murgrönan 9	-	Husbygge		
2007	Stora Södergatan 28	978	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	Schakt 14
1997	Stora Södergatan	2581	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	Schakt 28, 30, 32
1997	Stora Södergatan	17765	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning	Schakt 29, 30
1944	Stora Södergatan	242	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning	Schakt 32
1930	Stora Södergatan	244	Kopplingsbrunn	Schaktningsövervakning	Schakt 24
1998	Stora Södergatan	1778	Byte av rensbrunn	Kontroll	RB 10, VSV 16
1999	Stora Södergatan	1780	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	
2004	Stora Södergatan	1781	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	Schakt 25
2007	Stora Södergatan	1865	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	Schakt 3
2005	Stora Södergatan	-	Fjärrvärme	Schaktningsövervakning	

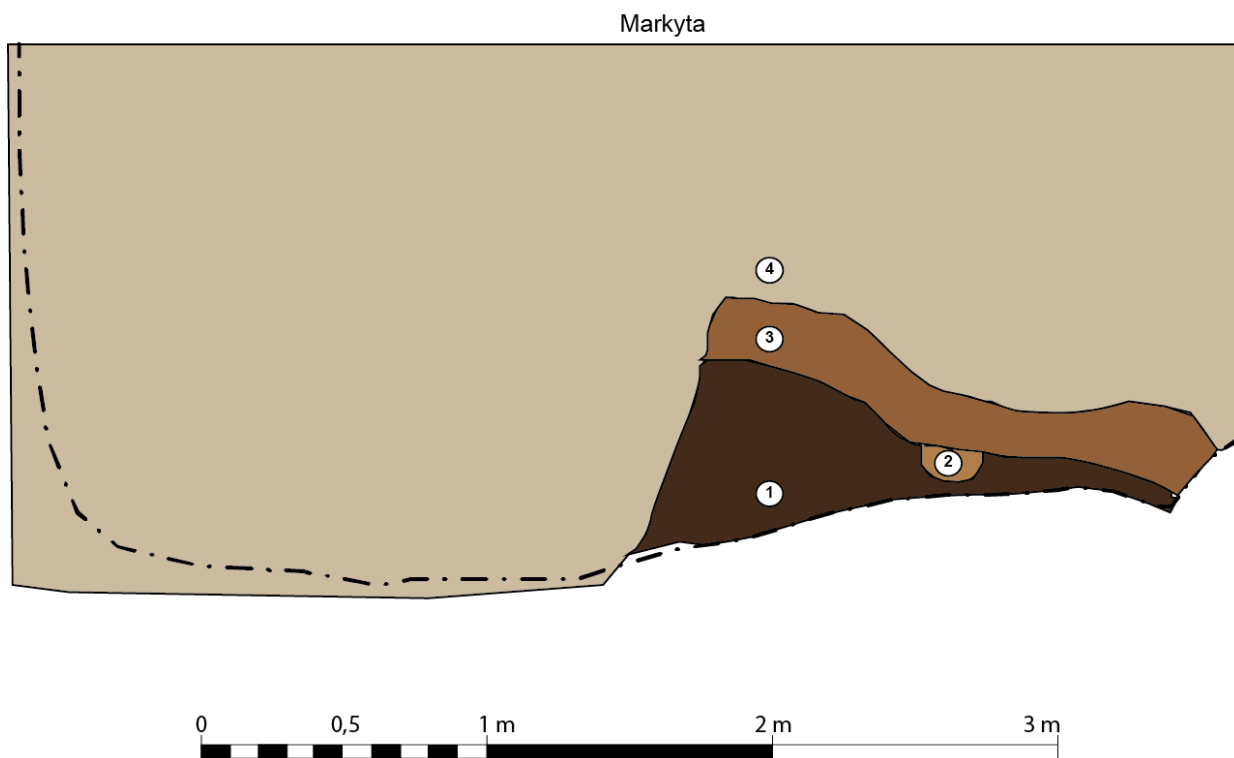
Sträckan mellan Magnus Stenbocksgatan till korsningen Svanegatan / Stora Tvärgatan

I flera av de äldre arkeologiska iakttagelserna från Stora Södergatan omnämns förekomst av stenläggningar. Ett av de tidigaste exemplen kommer från vid ledningsgrävning 1906: *"stensättning af obest. bredd. 40 m lång. anträffad på olika ställen återkommande ända till grävningens slut norr om Stora tvärgatan. 140 cm under nuvarande nivå"*. (ID_408 på fig. 9).

I ingetdera av de schakt (1, 15 och 17) som 2018 öppnades i anslutning till denna äldre ledningsdragnings fanns några bevarade stenläggningar. Schakt 15 var förvisso inte särskilt djupt, 0,60 m, men det har framgått att de moderna bärlagren går ner till stort djup. I såväl schakt 17, som låg strax väster om ledningsdragnings från 1906, som i Schakt 1, vilket tangerade samma ledningsdragnings östra kant, framkom mindre rester av kulturlager (fig. 7, 8). Lagren var likartade till sin karaktär och har tolkats som bärlager för äldre gatubeläggningar.

Figur 7. Schakt 17, sektion mot norr. 1) Mörkt brun, kompakt och smetig finkornig silt utan inblandning, 2) Brun silt, melerad med lerkladdar och träkol samt något enstaka tegelkross. Omrört, 3) Mörkt brun finkornig silt med enstaka inslag av träkol samt enstaka linser av sand. Distinkt nedre och övre kontaktyta, 4) Homogen, finkornig ljusare brun silt. Några enstaka, mycket små träkolsfragment. 5) Som 4 men mörkare (oxiderat), 6) VA-schakt, sand, 7) Fjärrvärmeschakt, sand.

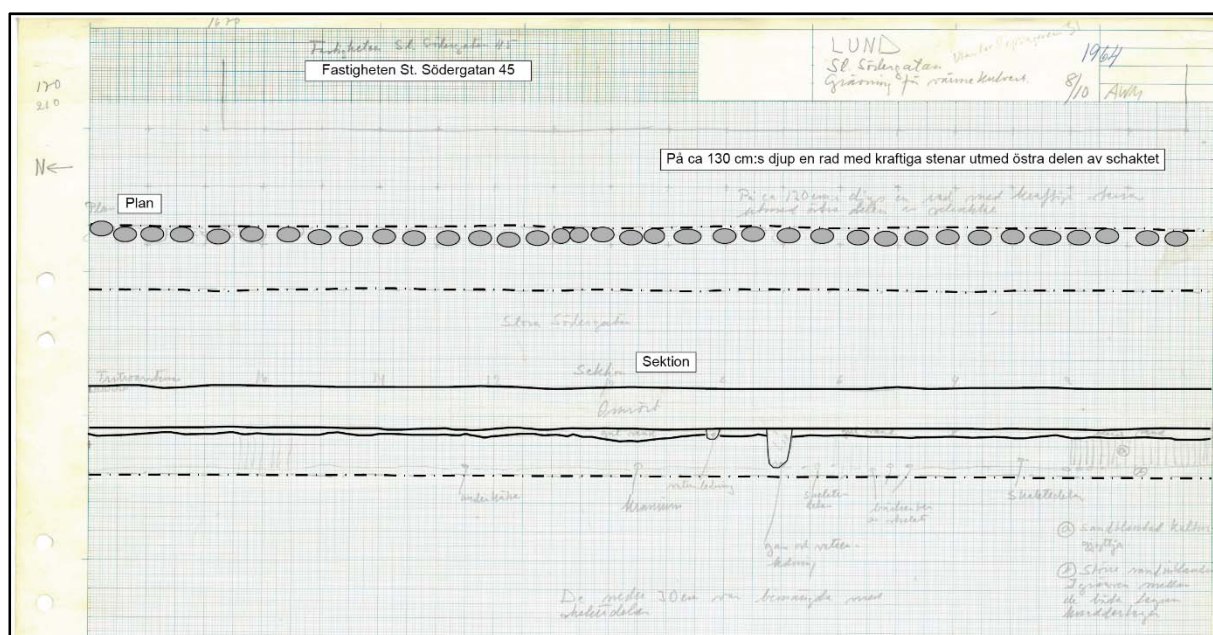

Figur 8. Schakt 1, sektion mot norr. 1) Mörkt svartbrun, kompakt finkornig silt. Enstaka småsten, 2) Brun, grovkornig minerogen silt. Vittrad sten, 3) Gråbrun finkornig, kompakt lerhaltig silt med inblandning av ojämnt fördelade lerkladdar, småsten och träkol. Omrört, 4) Packgrus/sand.

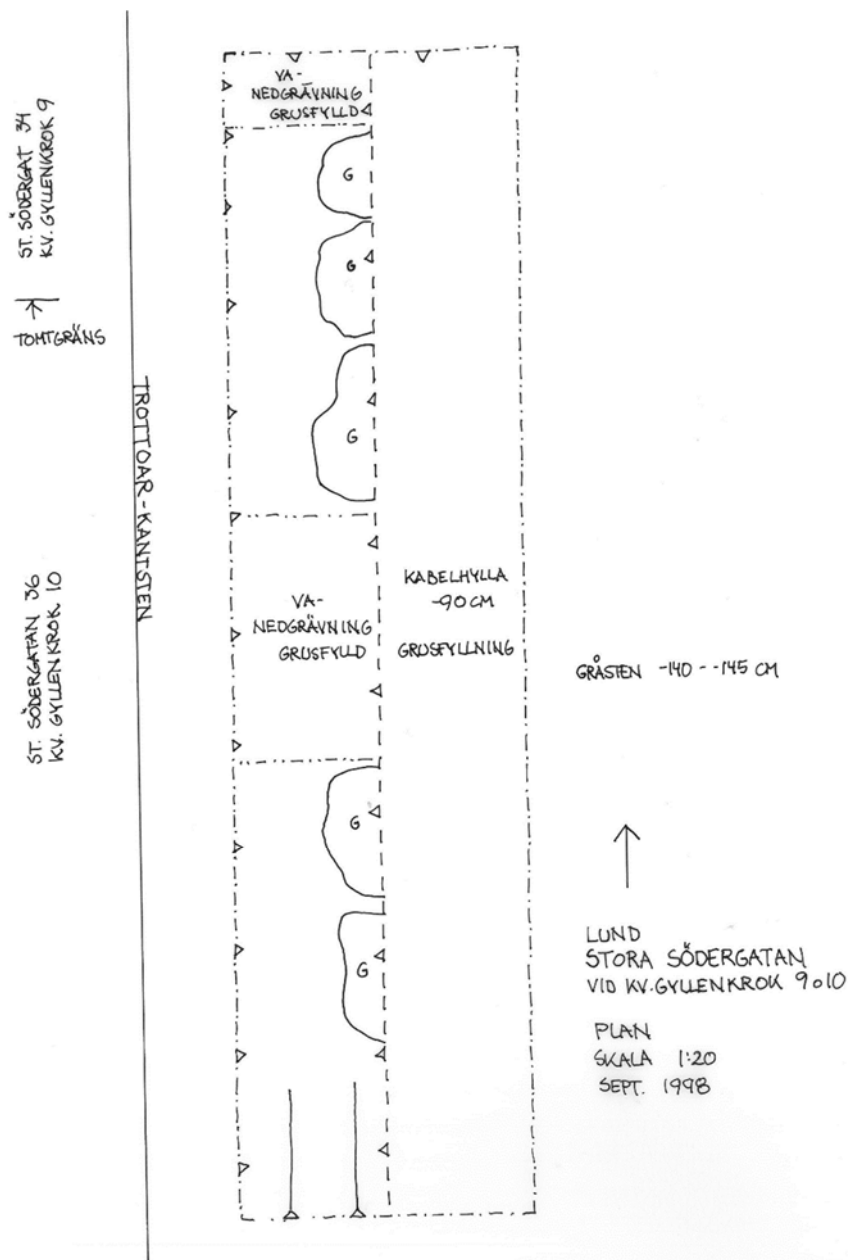

Figur 9. Sammanställning över arkeologiskt dokumenterade stenläggningar i Stora Södergatan, sträckan mellan Magnus Stenbocksgatan och korsningen med Svanegatan och Stora Tvärgatan. Stenläggningar markerade med mörkare grått. De i texten refererade undersökningarna anges med det ID-nummer de har som polygoner i Kulturens översiktliga GIS. Endast de undersökningar där det påträffats stenläggningar har ID-nummer utsatta på denna bild. De schakt som upptogs 2018 är markerade med röd kontur och numrerade med blå text. Kulturens LA-arkiv.

Den dokumenterade sträckningen ligger söder om Schakt 1, men nedgrävningen för denna fjärrvärme från 1964 har skurit de lager som observerades i Schakt 1, (fig. 8).

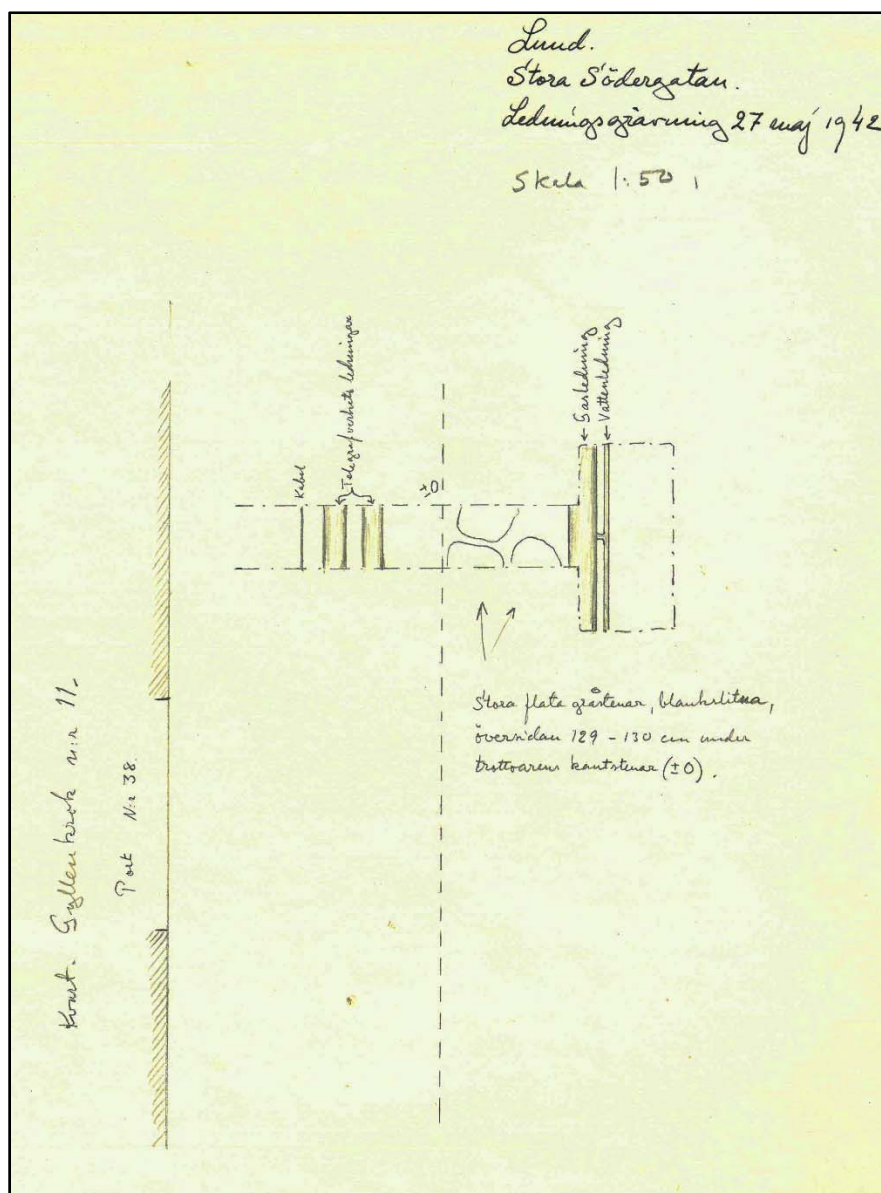
I höjd med kvarteret Gyllenkrok 10 påträffades 1998 gråsten ca 1,80 m öster om huslivet på ett djup om mellan 1,40 och 1,45 m under markytan (fig. 11). De förhållandevis stora dimensionerna (0,40 – 0,60 m) skulle kunna indikera att det rört sig om någon form av kantsten.

Figur 11. Renritning över de stenar som påträffades 1998 i samband med byte av en rensbrunn i Stora Södergatan. Ej i skala. Kulturens LA-arkiv. (ID_1778 på fig. 9).

Samma stenläggning hade framkommit 1942 ca 11 m söder om ovan observation, då det påträffades större gråsten (0,50 m). De låg på ett djup om 1,30 m under trottoarkanten och ca 2,50 m öster om huslivet (fig. 12). De anges ha haft flat och blanknött ovasida.

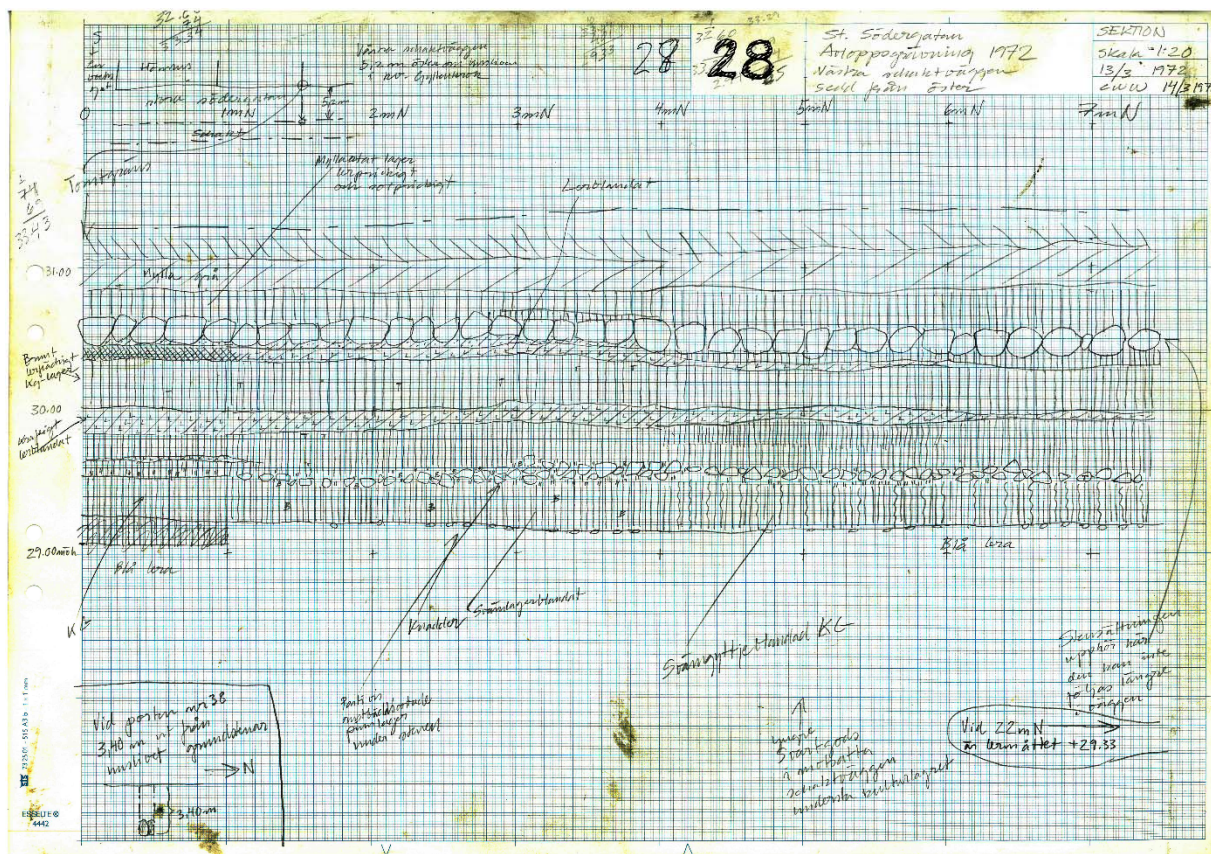
Dessa två observationer låg söder om de sydligaste schakt som togs upp vid den nu aktuella undersökningen.

Figur 12. Renritning över de stenar som påträffades 1942 i samband med ledningsdragning i Stora Södergatan. Ej i skala. Kulturens LA-arkiv. (ID_407 på fig. 9).

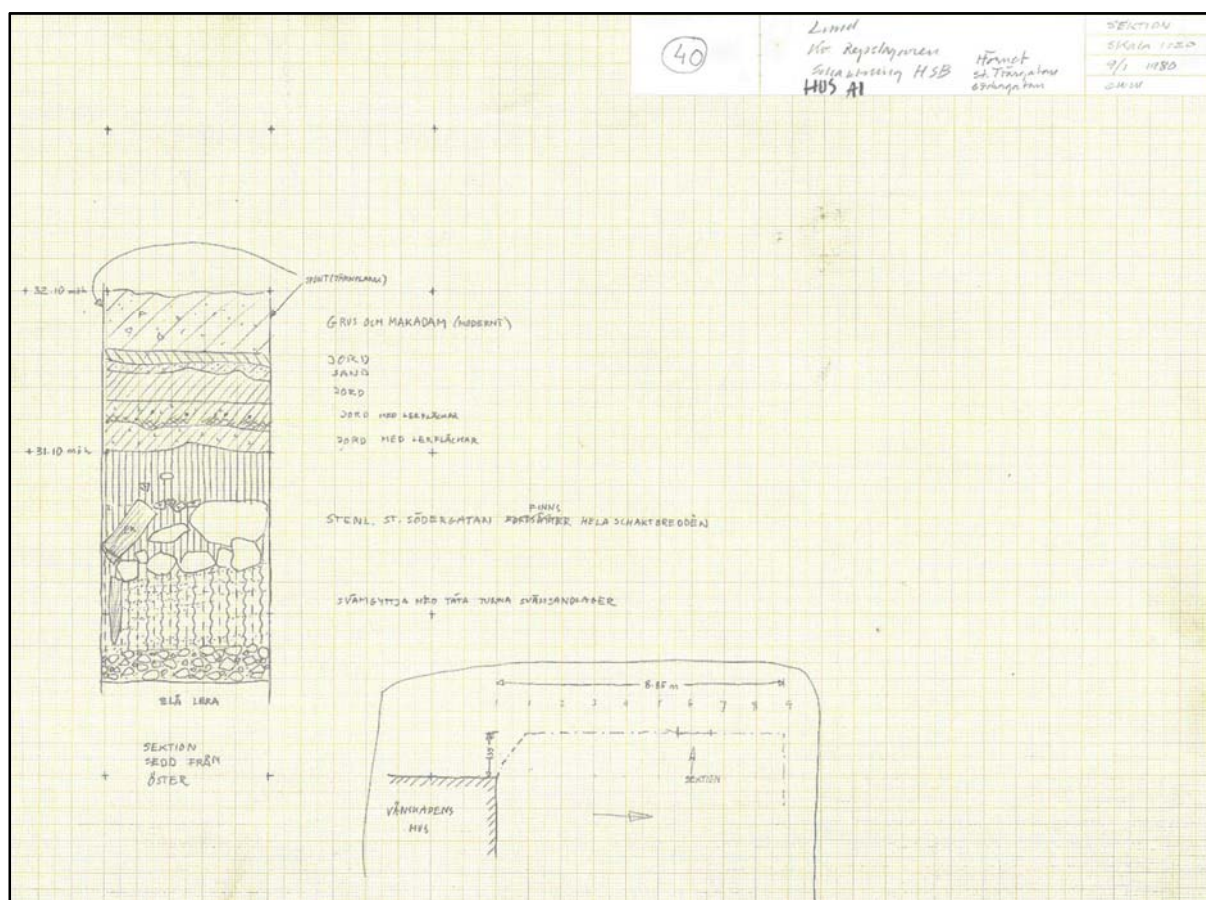
Vid den stora ledningsdragningen 1972 upprättades en sektion som sträckte sig mellan 5 och 12 m söder om ovan observation samt en planskiss på samma ritblad (ID_404 och 406 på fig. 9). Den senare rörde ett stickschakt 2 m söder om observationen från 1942 och även här låg större stenar omkring 2,70 m ut från huslivet. Av sektionsritningen, figur 13, framgår att denna stenläggning låg på en nivå mellan + 30,50 och 30,60 m ö h. Stenarna har varit 0,20–0,30 × 0,20–0,30 stora. På en nivå mellan + 29,50 och 29,60 m ö h fanns, partvis en rustbädd av pinnar och en broläggning med stenar, som var 0,10–0,15 m stora. Omedelbart över leran, som utgjort undergrund, fanns ställvis vad som tolkades som ett knadderlager.

Möjligen representerar knadderlagret en äldsta hårdgörningsyta medan de mindre stenarna, med dess partiella rustbädd, utgör den äldsta egentliga stensättningen av gatan. Intressant i sammanhanget är att denna anges överlagra fynd av "yngre svartgods", vilket skulle ge stensättningen en datering till tidigast 1100-tal.

Figur 13. Sektionsritning upprättad vid grävningen för avloppskulvert 1972. Utsnitt från i höjd med Stora Södergatan 38, (ID_404 på fig. 9). Kulturs LA-arkiv.

Intressant i sammanhanget är att det är noterat på ritningen att den yngre stenläggningen "kan inte följas" norr om 7 mN. Uppenbarligen har denna stenläggning vikt av något i östlig riktning i förhållande till ledningsschaktet. Detta understryks av att det på den sektionsritning som vid samma undersökningstillfälle upprättades något längre norrut, i höjd med kvarteret Gyllenkroks norra del, inte finns någon stenläggning (fig. 14). En anledning till att stenläggningen inte kunnat följas var att det vid tillfället enbart gjordes sektionsdokumentation och ingen plandokumentation. Vid den nu aktuella undersökningen togs Schakt 3, 4, 18, 20 och 22 upp samma område. I dessa fanns enbart sentida återfyllnadsmaterial och bärlager.

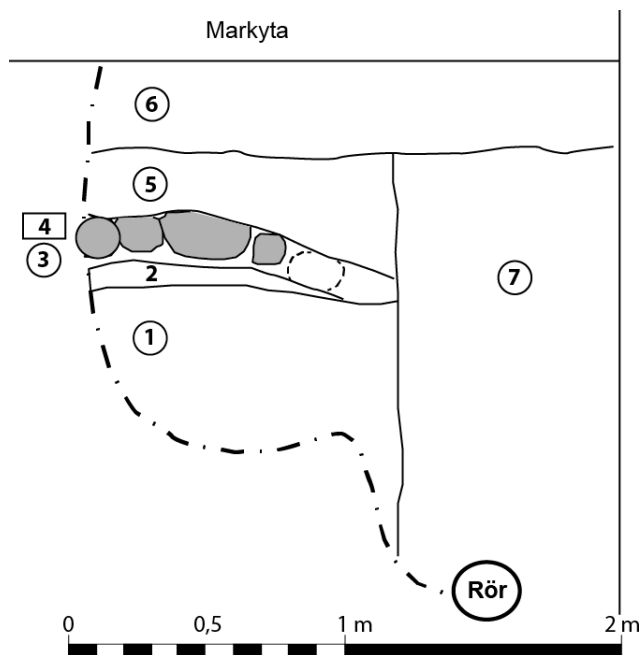

Figur 16. Sektionsritning ut mot Stora Södergatan upprättad i samband med grundgrävning för byggnation i kvarteret Repslagarens nordvästra hörn 1980, ID_442. Något beskuren. Kulturens LA-arkiv.

Dimensionerna av stenarna i denna östra kantkedja är likartade de som dokumenterats i gatans västra sida (se ovan). De senare har troligtvis utgjort den västra kantkedjan. Gatans bredd har i sådana fall i detta område uppgått till bortåt 10 m.

Det har också påträffats stenläggningar i kvarteret Repslagaren, omedelbart väster om S:t Stefans kyrka och kyrkogård (fig. 9). Det är möjligt att gatan har varit vidgad här och utgjort en form av entré till kyrkoområdet (jfr nedan "Drottensgatan – S:t Andreas kyrka"). Avsaknaden av stratigrafisk information gör det dock svårt att uttala sig huruvida detta varit ett primärt eller senare förhållande.

Inte i något av de schakt som togs upp längs sträckan mellan Magnus Stenbocksgatan till korsningen Svanegatan/Stora Tvärgatan 2018 framkom några stenläggningar. Dock påträffades en yngre broläggning i det schakt som togs upp längst i söder, strax norr om Tullgatan vid kv Repslagaren 19, Schakt 5, (fig. 17). Denna stenläggning tolkades dock höra till ett förhållandevis ungt skede, möjligen relaterat till när den tidigare Hospitalsjorden togs i anspråk för bebyggelse och gatan rätades något. Stenläggningen överlagrades med byggspill från uppförandet av huset i 1924. I denna södra del har Stora Södergatan breddats i samband med nybyggnation under loppet av 1900-talet (Bevaringskommittén 1980:73).

Figur 17. Schakt 5, sektion mot norr. Den stenläggning som påträffades låg förhållandevis ytligt, på ett djup om 0,60 m under dagens trottoar och tolkades vara sentida. 1) Mörkt gråbrun, kompakt, finkornig silt med småsten och enstaka träkolsfragment, 2) Beige finkornig sand med tegelkross i överytan, 3) Svartrun, grovkornig sotig grus, 4) Stenläggning, 5) Blandning av lera, sand, kalkbruksklumpar, krossat gult och rött tegel. Byggspill från uppförandet av befintlig fastighet. 6) Bärlager, sand och makadam, 7) omgrävt och omrört material, rörschakt som går i ett med frischaket för befintlig huskropp.

Sträckan mellan korsningen Svanegatan/Stora Tvärgatan och Drottensgatan

Norr om Stora Södergatans korsning med Stora Tvärgatan finns bara en äldre observation av stenläggningar. Den gjordes i den västra trottoaren 1930 i samband med att det anlades en kopplingsbrunn för telefonledningar, ID_244, på figur 23.

Däremot saknas det uppgifter om stenläggningar i de schakt som tidigare dokumenterats på gatans östra sida. Några stenläggningar påträffades heller inte 2018. Sannolikt har Stora Södergatan gjort en knyck i västlig riktning strax norr om korsningen med Stora Tvärgatan. Gatans östra begränsning kan, i denna sträckning, i viss mån rekonstrueras utifrån några fynd av bebyggelselämningar ute i den nuvarande gatumarken, Schakt 10, 29 och 34.

I Schakt 10 påträffades lämningarna efter vad som tolkades vara en öst-västligt orienterad kallmurad grund, kontext 10:1. Grunden bestod av fem större gråstenar med dimensioner omkring $0,40 \times 0,30 \times 0,20$ m vilka låg i ett förhållandevis smetigt kulturlager som innehöll tegelkross, träkol och enstaka prickar av kalkbruk. Den dokumenterade bredden uppgick till 1,40 m. Överliggande stratigrafi var helt bortgrävd för den ledning som skulle få ny servis. Dock har man vid det tidigare tillfället valt att inte rubba stenarna och den äldre servisen var bokstavligen ställd på desamma (fig. 18).

Figur 18. Kallmurad grund påträffad i schakt 10, kontext 10:1. Den äldre vattenservisen vilade direkt på stengrunden. Foto från väster

Denna grundmursrest, kontext 10:1, ligger två meter söder om den av Anders Andrén rekonstruerade gränsen mellan de äldre tomterna 133:1 och 133:2. Som påpekats har inte lokaliseringen av de olika tomternas inbördes förhållanden i det här området kunnat göras med någon högre precision (Andrén 1984:91) och det saknas uppgifter om ägoförhållanden före 1658.

Av Caspar Magnus Espmans "*Charta öfver Staden Lund Inom Wallarne*" från 1783, tycks byggnaden kunna hänföras till vad som då var tomt nr 132. Även rörande denna saknas äldre uppgifter om ägande (Andrén 1984:90).

Att bebyggelsen tidigare sträckt sig ut över Stora Södergatans nuvarande östra begränsning framgår dels av de äldre kartorna, dels av fyndet av en källare med kullerstensgolv som gjordes 1906, i samband med grundgrävning för den byggnad som fortsatt står, det så kallade Ryska huset, (fig. 19). Källaren fortsatte i västlig riktning, förbi den moderna tomtgränsen (Kulturens LA-arkiv, Kvarteret Murgrönan 9, ID_570 på fig. 3b).

Figur 20. I Schakt 29 framkom ett mindre parti av fältsten som tolkades vara en del av en kallmurad grund. Foto från söder.

Det är oklart om de påträffade mursresterna i Schakt 10 och 29 utgör öst-västligt orienterade grunder efter två olika byggnader eller om de utgjort del av en och samma nord-sydligt orienterade grund. Vidare är det oklart hur de förhåller sig till den mur som hittades 1906. Avståndet mellan denna och grundmuren 29:1 är 2,50 m och 5,00 m till grunden 10:1. Huruvida de utgjort en och samma huskropp är oklart, dels på grund av den knapphändiga äldre dokumentationen, dels för att sentida ingrepp förstört de övre delarna av stratigrafen i området.

I Schakt 34 framkom ytterligare en större sten om ca 0,40×0,50 m storlek som även den tolkades att ha ingått i en grund till en byggnad på Stora Södergatans östra sida (fig. 21). Alla horisontella relationer var dock skurna i tre väderstreck, så det är inte möjligt att uttala sig närmre om saken.

Figur 21. I Schakt 34 påträffades ytterligare en ensamliggande marksten som sannolikt ingått i grunden till en byggnad längs Stora Södergatans östra sida. Foto från väster.

Inte heller längre norrut finns några spår efter gatubeläggningar. Vid en undersökning i kvarteret Murgrönan 4 år 1965 påträffades en stenläggning i fastighetsgränsen ut mot Stora Södergatan. De stenar som syns i sektionen har dock enligt den dåtida fältdokumentationen utgjort delar av en stenlagd gårdsplan.

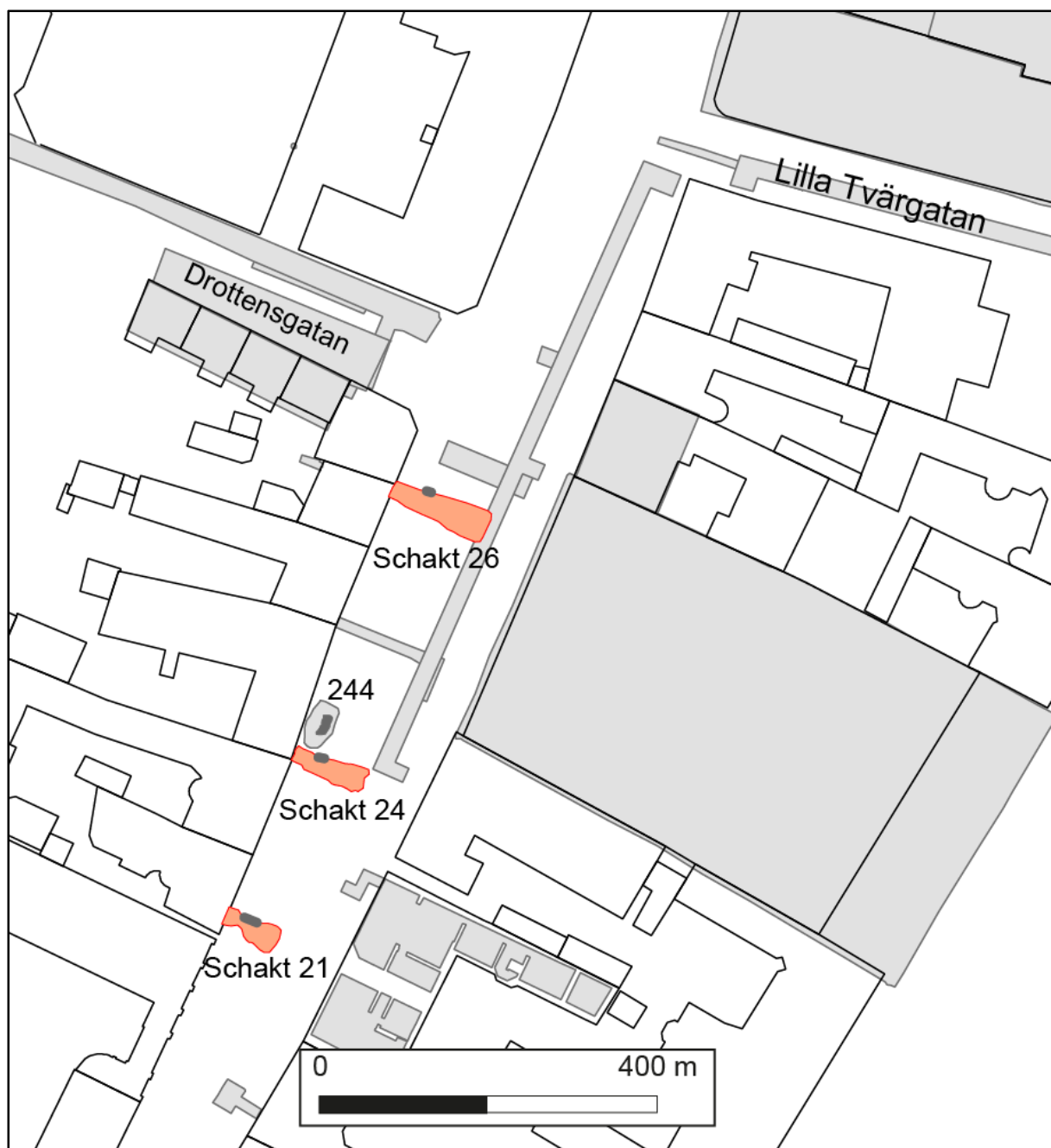
De arkeologiska iakttagelserna av stenläggningar från Stora Södergatans västra sida, sträckningen mellan Stora Tvärgatan och Drottensgatan, är få. En stenläggning påträffades på den västra sidan i samband med att Televerket anlade en kopplingsbrunn 1930 (ID_244 på fig. 23). Vid senare undersökningstillfällen har i huvudsak omrört material eller modern återfyllning berörts. Fragment av en stenläggning påträffades dock vid den nu aktuella undersökningen i Schakt 21 i Stora Södergatans västra sida. På ett djup av ca 1,10 m, ca 2,20 m öster om befintligt husliv, fanns en fragmentarisk stenläggning, med en stenstorlek mellan 0,10 och 0,30 m (fig. 22). Den var bevarad till en längd om cirka en meter och var skuren i såväl öst som i väst av yngre ledningsschakt. Även i Schakt 24 framkom, 3,40 m ut från huslivet, på ett djup om ca 1,50 m under trottoarkanten, en stenrad (fragmenterad stenläggning) till en längd av 0,80 m. Stenläggningen var avgrävd i alla väderstreck och de sentida ingreppen gick ned till stenarnas överyta. Det rör sig om fortsättningen på den stenläggning som dokumenterades 1930. Det är mindre än 0,80 m mellan de två schakten.

Även i schaktet norr därom, Schakt 26, fanns, åtminstone en, gatsten in-situ. Den var ca 0,35 m stor, blanknött ovansida och låg på ett djup om 1,30 m, 4,40 m ut från huslivet.

Figur 22. Fragmentarisk stenläggning i den norra sektionen av Schakt 21. I förgrunden syns en fjärrvärmeledning. Foto från söder.

Det är svårt att uppskatta gatubreddens längs den här sträckan då det saknas uppgifter om stenläggningar öster om dagens västra trottoar. Avståndet mellan stenläggningsresterna i väster och husgrunderna i Schakt 10 och 29 uppgår till mellan 9 och 10 m.

Figur 23. Sammanställning över arkeologisk dokumenterade stenläggningar i Stora Södergatan, sträckan mellan korsningen med Svanegatan och Stora Tvärgatan och Drottensgatan. De i texten refererade undersökningarna anges med det ID-nummer de har som polygoner i Kulturens översiktliga GIS. Endast de undersökningar där det påträffats stenläggningar har ID-nummer utsatta på denna bild. Kulturens LA-arkiv.

Dateringsdiskussion

Ur äldre dokumentationsmaterial framgår att det längs Stora Södergatan funnits flera broläggningarnivåer. Av sektionsritningarna från 1972 och 1980 framgår att det funnits åtminstone två nivåer av stenläggningar, dels en sekundär, lagd med lite större sten och som återfunnits på ett djup mellan 1,10 och 1,50 m, dels en äldre på ca 2 m djup. Ett likartat förhållande har konstaterats i Svanegatan.

Huvuddelen av de stenläggningar som dokumenterats vid tidigare undersökningar, och som refererades ovan, har påträffats på ett djup om mellan 1,20 och 1,40 m och hör till den yngre nivån. Även stenstorlekarna, omkring 0,50 m, tyder på att de ingått i den yngre gatubeläggningen.

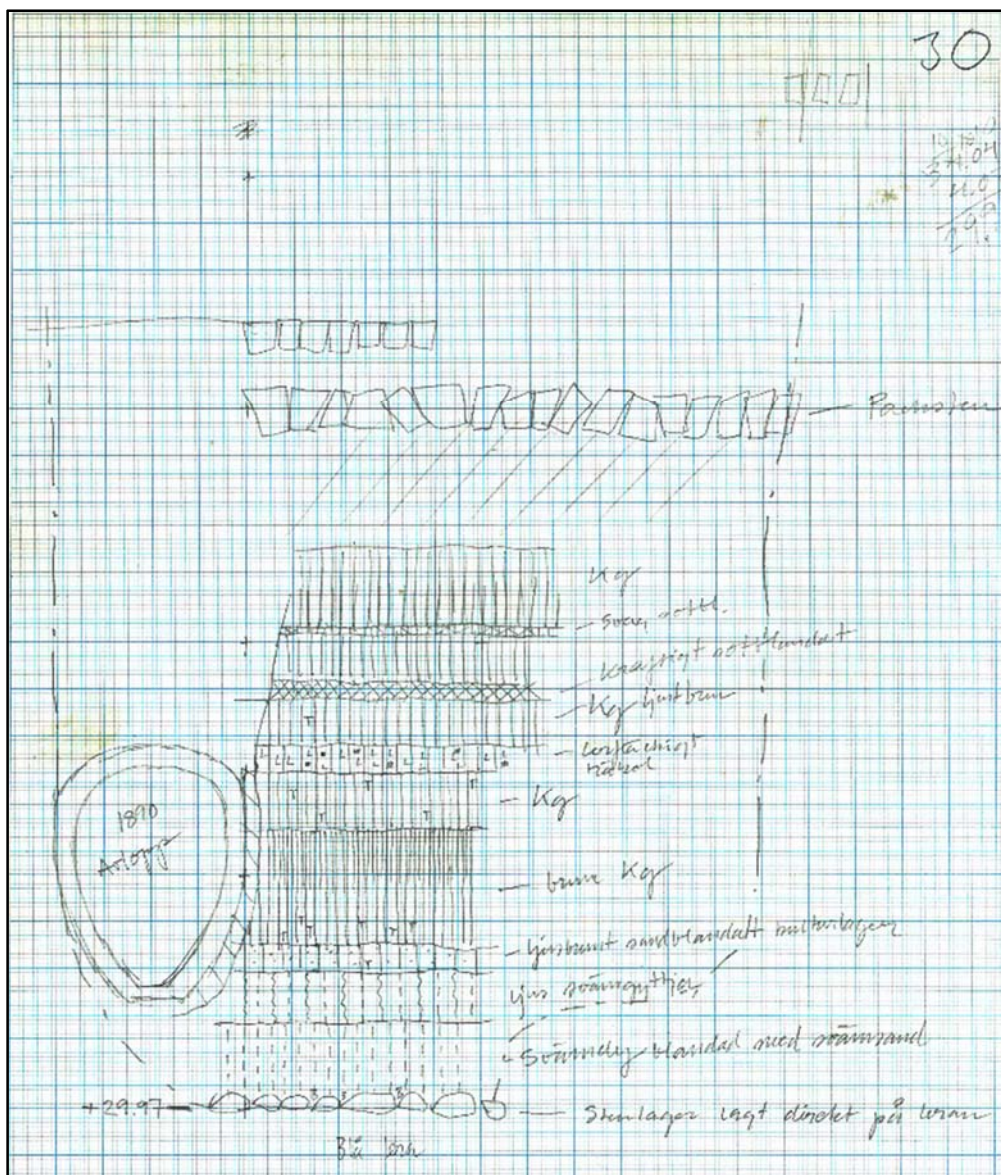
I Svanegatan har det påträffats två stenläggningsnivåer, en övre på ca 1,40 m djup och en äldre på ca 2 m. Den senare beskrivs på ritningen som vällagd och bestående av 0,20–0,30 m stora stenar. Närmast korsningen anges denna stenläggning ligga direkt på moränleran, vilket dock tycks motsägas av att denna låg på ett djup om 2,60 m. Stenläggningen kunde följas längs en sträcka 14,50 m västerut, varefter den upphört eller plundrats, för att sedan fortsätta från och med 27,5 m västerut. Även om uppgifterna är något otydliga framgår att det funnits en äldre stensättning med mindre sten i området.

Denna äldre stenbroläggning är sannolikt den första mera formaliserade gatukonstruktionen. På sektionsritningen från 1972, (fig. 13), anges att det påträffades yngre svartgods i "det understa kulturlagret", vilket skulle ge depositionen en tidsutdräkt in i 1100-talet och att den äldsta stenläggningen lagts ut tidigast under sent 1100-tal/början av 1200-talet.

De olika uppgifterna om "knadder" är svåra att förhålla sig till, då dessa lager i det äldre dokumentationsmaterialet anges ligga direkt på moränleran, vilket skulle ha inneburit att äldre markhorisonter röjts av innan en hårdgöringsyta lagts ut. Å ena sidan är det inte uteslutet att detta rört sig om ett naturligt fenomen, till följd av frost- och vattenrörelser under äldre tid. Å andra sidan förekommer det i arkivet flera hänvisningar till sten- och knadderytor i Stora Södergatans södra förlängning.

Det är vanskligt att diskutera gatans uppbyggnad och kronologi utifrån från ett begränsat antal sektionsritningar. I några av de ritningar som gjordes 1972 finns lager som är äldre än de som tolkats som rustbädd. Mellan den äldre och den yngre stenläggningen förekommer ett lerhaltigt lager, (fig. 13), som återkommer även längre norrut, bland annat i Schakt 25 och 26. Ett liknande lerlager finns också utlagt under den yngre stenläggningsnivån, varför det är rimligt att anta att lera använts som fundament för broläggningar. Lera kan packas så pass att det blir ett stabilt underlag som motverkar sättningar. Ett likartat förhållningssätt tillämpades vid den nu aktuella ombyggnationen av Stora Södergatan, fast numera läggs asfalt under sättsand och stenläggningar för att motverka sättningar.

Det mellersta lerlagret som syns på ritningen i figur 13 tyder på att det funnits ytterligare en broläggningarnivå som plundrats. Sannolikt är de lager som funnits mellan denna nivå och den yngre stenläggningen påförda som utfyllnad. Vad som lyser med sin frånvaro i flera dokumentationer är sättsand. Sand omnämns endast i en tvärsektion från 1972, (ID_398 på fig. 3b, fig. 24), och då som "ljusbrunt sandblandat kulturlager".

Figur 24. Sektionsritning upprättad i samband med den omfattande ledningsdragningen 1972, strax norr om Stora Södergatans korsning med Stora Tvärgatan, ID_398, på fig. 3b. Beskuren. Notera "den stora kloaken", stadens första avloppsledning från 1890, vilken ersattes 1972. Som framgår var bevaringsförhållandena vid tillfället sådana att lagren var stratifierade. Kulturens LA-arkiv.

Inte heller framkom någon sättsand i anslutning till de fragment av stenläggning som påträffades i Schakt 21, 24 och 26 vid den nu aktuella undersökningen. De fragment av gatubeläggning och bärlager som påträffades vid undersökningen hör till en yngre nivå som möjligtvis hör 1600-talet till. En genomgång av magistratshandlingar och stadsarkiv skulle säkerligen kunna ge en mera precis datering. Intressant att notera är man vid denna omläggning av gatan inte investerat i sättsand. De bärlager som dokumenterats har utgjorts av rena avfallsmaterial med inblandning av sten, tegelkross och en del svärtade ben. Det senare tyder på att de ursprungligen deponerats i gödsel eller gödselhaltiga sammanhang. Uppenbarligen har dessa bärlager delvis stabiliserats genom att man lagt ut lera på flera platser längs gatusträckningen. Gatans(om)konstruktion säger något om stadens begränsade ekonomiska belägenhet under tidigmodern tid.

Drottensgatan – S:t Andreas kyrka

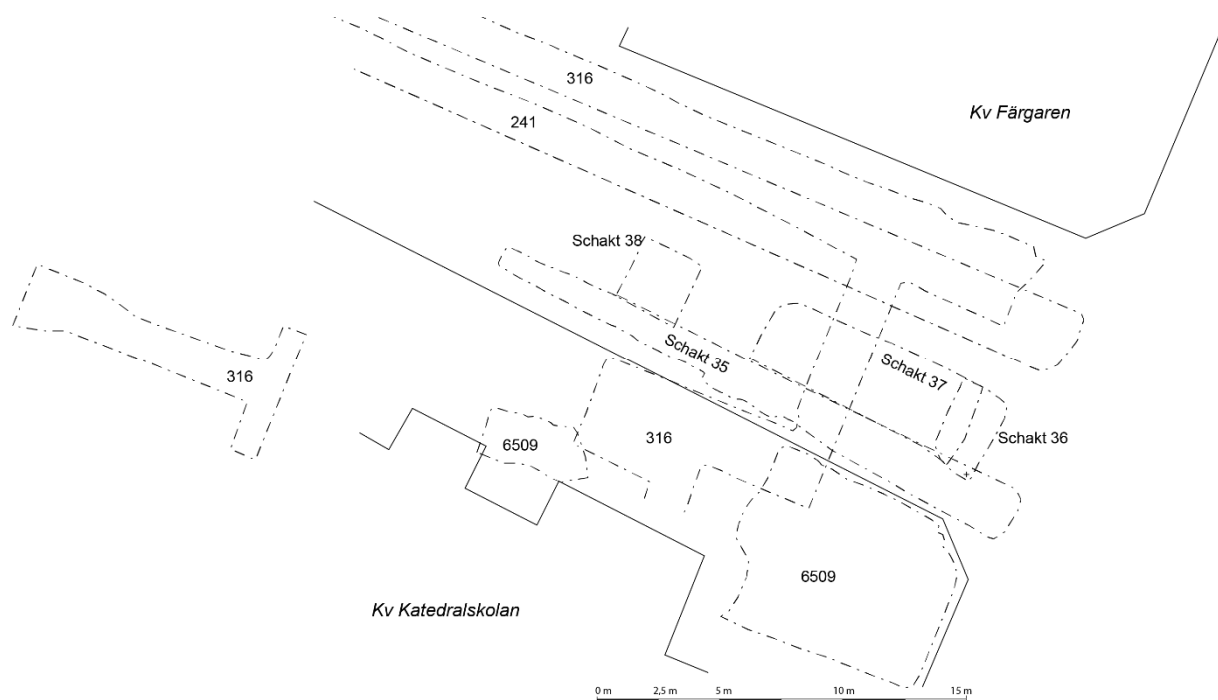
Vid de markarbeten som gjordes inför och i samband med trädplanteringen i Drottensgatans östra del framkom lämningar efter S:t Andreas kyrka och kyrkogård i Schakt 35–38. Lämningarna var förvånansvärt välbevarade i synnerhet i beaktande av att det område som berördes omfattade den del av Drottensgatan som hade vidgats så sent som under 1980-talet.

Lämningar efter en romansk stenkyrka hade tidigare påträffats vid undersökningar på 1980-talet (ID_316, ID_6509 på fig. 3b). Vidare har gravar framkommit såväl vid ledningsarbeten i Drottensgatan 1950 och 1981, ID_316, ID_241, på fig. 3b som vid arkeologiska undersökningar i kvarteren Katedralskolan 2 och Färgaren 28, 1986 respektive 2002, tab. 4. Kyrkogården har i nordlig riktning sträckt sig in nuvarande kvarteret Färgarens sydöstra del. Kyrkogården har använts från mitten av 1000-talet fram till reformationen (Ryding, opublicerad rapport i Kulturens LA-arkiv; Karlsson, manus).

Tabell 4. Översikt över äldre arkeologiska observationer och undersökningar som berört S:t Andreas kyrka och kyrkogård. Kulturens LA-arkiv.

Drottensgatan samt kvarteret Katedralskolan 2					
År	Fastighet	Id.	Orsak	Undersökningstyp	Lämningar
1948	Drottensgatan	-	Ledningsdragning	Schaktningsövervakning	Kranium
1950	Drottensgatan	241	Elkabel	Schaktningsövervakning	Skelett
1981	Drottensgatan	316	Ledningsdragning	Arkeologisk undersökning	Gravar, kyrkolämningar
1986	Katedralskolan 2	6509	Husbygge	Arkeologisk undersökning	Gravar, kyrkolämningar
1995	Katedralskolan 2		Husbygge	Schaktningsövervakning	Sentida lämningar
2002	Färgaren 28	-	Husbygge	Arkeologisk undersökning	Gravar

Uppgifterna från 1948 och 1950 finns som fältanteckningar i Kulturens LA-arkiv och rör enstaka skelett/-delar. Resultaten från undersökningarna 1981 och 1986 finns sammanställda som opublicerade arkivrapporter i Kulturens LA-arkiv (Nilsson, opubl.; Ryding, opubl.). Resultaten från 1995 lämnas därhän i detta sammanhang. De emanerar från en schaktningsövervakning på fastigheten kvarteret Katedralskolan 2 där grundläggningen gjordes på en gjuten platta med ett största djup om ca 0,60 meter. Schaktarbetena berörde endast sentida lager (Lundberg 1995). Resultaten från undersökningen av delar av S:t Andreas kyrkogård i kvarteret Färgaren 28 är inte färdigrapporterade, men finns tillgängliga som manuskript (Karlsson, manus).

Figur 25. Lägena för de schakt, 35–38, som togs upp i Drottensgatans östligaste del 2018 samt lägena för tidigare arkeologiska observationer och undersökningar. Id.nr. är de som allokerats undersökningarna i Kulturens GIS. ID_241, ledningsgrävning 1950, ID_316, Ledningsdragning 1981, ID_6509, arkeologisk undersökning 1986.

Kyrko- och kyrkogårdslämningarna.

Vid undersökningarna i Drottensgatan och kv. Katedralskolan 2 1981 (ID_nr 316) dokumenterades 120 gravar. Ytan utgjordes av ett ca ett 66 m långt schakt för ny kulvert samt ett mindre antal servisschakt. Schaktningen genomfördes med maskin, ned till de yngsta gravnivåerna. I samband med detta upptogs tre sökschakt i kv. Katedralskolan 2 i syfte att lokalisera S:t Andreas kyrka. I dessa konstaterades en del av språnget mellan absid och kor samt en mindre del av korets sydvägg, en mindre del av långhusets södra grund och en liten del av den sydvästra delen av torngrunden, (fig. 26). Det konstaterades att kyrkans orientering avvek från senare tiders tomtgränser. Vidare konstaterades att det inte var möjligt att urskilja individuella nedgrävningar i det omrörda kyrkogårdslagret (Ryding, opubl.).

Inför uppförandet av nu befintlig byggnad i kv. Katedralskolan 2 gjordes en arkeologisk undersökning 1986 (ID_6509). Undersökningen omfattade 35 m² vari det dokumenterades 272 gravar. Vidare gjordes två provschakt om sammanlagt 20 m² i syfte att få ytterligare underlag för en rekonstruktion av kyrkans planform (Ryding, opubl.). De förlades till övergången mellan långhuset och korsprånget respektive övergången mellan torn och långhus, (fig. 26).

De lämningar som framkom i samband med arbetena 2018 utgjordes av den nordligaste delen av kyrkans kor i form av delar av golvet, grundmuren till den norra korväggen samt grunden till koravslutet, delar av kyrkogårdslagret samt en stenläggning öster om koret (fig. 26 & 45). En mera detaljerad genomgång av lämningarna görs i schaktredovisningarna i bilaga 1. Drygt fem meter av grunden till den norra kormuren kunde delvis exponeras och dokumenteras. Den bestod av större fältsten placerade direkt i vad som tolkats som ett äldre kyrkogårdslager.

Stenen var täckt av ett jämnt, hårt lager kalkbruk, vilket utgjort avjämnning mot dagermuren. Av denna fanns emellertid ingenting bevarat.

Cirka en meter av korets interiör framkom. Koret har haft ett golv av dekorerad och glaserat golvtegel, mönsterlagt på diagonalen i förhållande till kyrkans längsriktning. Golvteglet har plockats upp i samband med rivningen av kyrkan och endast fyra hela tegel fanns kvar. Teglet var lagt i kalkbruk som bildade en heltäckande yta och som också delvis strukits upp emot grundens insida.

Av grunden till koravslutningen återstod mindre delar av grundmuren och sulan till densamma. Den nordöstra delen var sedan tidigare plundrad. Möjligen har detta gjorts i samband med att Drottensgatan breddades på 1980-talet, då det framkom byggnadsdelar i de recenta bärlagren. Mursulan utgjordes av mycket stora stenar som låg i det äldre kyrkogårdslagret. Koravslutningens grund var kraftig och hade en bredd i öst-västlig riktning av drygt fyra meter.

Kyrkogårdslagret berördes av ett djupare schakt, 36, som togs upp för att flytta en rensbrunn (fig. 25 & 44). Vid arbeten kom det fram ett stort antal skelettdelar som dels emanerade från två, förhållandevis ytligt liggande sekundärgravar, dels från en större bengömma. Denna utgjordes framförallt av lårben, smal- och skenben, men även av kraniefragment och mindre ben. Träfärgningar i anslutning till bensamlingarna skulle kunna tyda på att benen samlats i någon form av enklare trälår och deponerats vid ett och samma tillfälle. Det är frestande att anta att detta gjorts i samband med korets uppförande.

Figur 26. De delar av grunderna till S:t Andreas kyrka som påträffats vid undersökningar 1981, 1986 och 2018. Den grå ytan visar den bevarade utbredningen av den stenläggning som framkom 2018.

Öster om koret fanns en vällagd stenläggning bevarad mer eller mindre intakt över en yta om ca 30 m², (fig. 26). Till följd av senare tidars ledningsdragningar är det inte möjligt att avgöra hur långt i nordöstlig riktning denna stenläggning sträckt sig. Dessvärre var stenläggningens relationer till koret skurna av sentida ingrepp i samband med ledningsdragningar på 1980-talet.

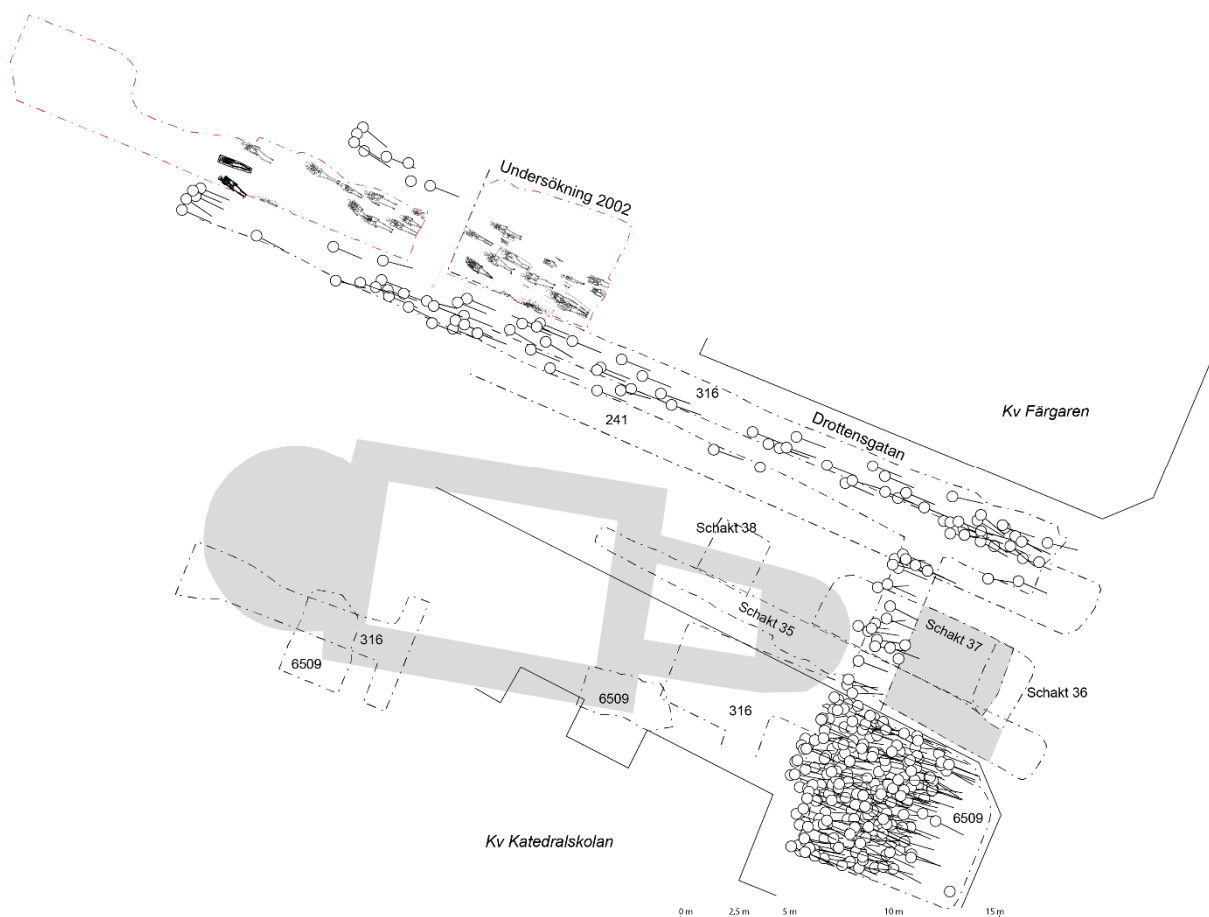
I öster fanns endast en mindre del av stenläggningen bevarad i form av en smal remsa i höjd med kvarteret Katedralskolans nordöstra hörn, varför det inte är möjligt att uttala sig om avgränsning eller anslutning till den äldre gatumarken i Stora Södergatan.

De påträffade delarna av grundmurar och de rekonstruktioner som gjorts visar en romansk planform med absid, kor, långhus och torn. Det har antagits att stenkyrkan kan ha uppförts under 1100-talet. Inklusiv tornet var kyrkan ca 30 m lång. Som påpekades i Otto Rydings arkivrapport är språnget långhus-kor påfallande stort och att koret "knäcker något" i förhållande till långhusets längdriktning (Ryding, opubl.). Kyrkans orientering har varit svagt sydöst-nordvästlig, (fig. 27).

Figur 27. En preliminär rekonstruktion av S:t Andreas kyrka vilken bygger på tidigare gjorda rekonstruktioner samt de lämningar som framkom i samband med markarbetena 2018.

Utifrån de tomtrekonstruktioner som gjordes av Anders Andrén (1984) tycks stenkyrkan ha legat mitt på kyrkogården, vilken norrut sträckt sig in i den södra delen av nuvarande kvarteret Färgarens södra del. Vid en arkeologisk undersökning 2002 i kvarteret Färgaren 28 påträffades både rännor och en rad med stolpar som har tolkats som en norrbegränsning av kyrkogården (Karlsson, opubl.) Kyrkogårdens begränsning åt öster är något oklar men bör ha utgjorts av Stora Södergatan medan den åt väster märks av att gravläggningarna upphör. Någon arkeologisk information rörande situationen åt söder finns inte (fig. 28).

Figur 28. Översikt över äldre undersökningar, som visar gravfynd gjorda vid ledningsdragningar i Drottensgatan, arkeologiska undersökningar i kvarteren Katedralskolan 2 och Färgaren 28. Sammanställning av Mattias Karlsson.

Kyrkogårdens utbredning understryker att Drottensgatan inte är ursprunglig. På den skiss över "de kyrkor som fordom fanns i Lund" från slutet av 1580-talet och som tillskrivits Anders Sørensen Vedel, finns emellertid en icke namngiven gata i anslutning till läget för S:t Andreas kyrka (André & Högstedt 1990:10 f, jfr André 1984). Sannolikt har gatan lagts ut ganska snart efter reformationen.

Den äldsta bevarade skriftliga uppgiften som omtalar S:t Andreas kyrka är kaniken Henrik Johannesen (Brunsvig) testamente från 1302 i vilket han väljer att begravas i S:t Andreas kyrka (eller på kyrkogården). Vidare testamenteras två mark penningar till kyrkan, en halv mark till prästen och ett öre till kyrkotjänaren. Även en rad andra kyrkliga institutioner och privatpersoner ihågkoms i testamentet (Blomqvist 1951:208 f). I Anders Andréns rekonstruktion av tomtindelningen i Lund vid 1500-talets början motsvaras den tidigare kyrkogården av tomterna 216–217 (André 1984:18 f; 101). I en källa från 1592 omnämns tomten som "S. Andreas Kirchegaard fordom saa kallet", vilket enligt André skulle kunna tyda på att den vid tillfället inte varit bebyggd (1984:101). Vid mitten av 1600-talet omnämns att det erläggs jordskyld för tomten om ca 1670 nämns "En ny gaard" (André 1984:101). I kartmaterialen från slutet av 1600-talet och framöver är hörntomten nuvarande Drottensgatan/Stora Södergatan markerad som bebyggd (André & Högstedt 1990).

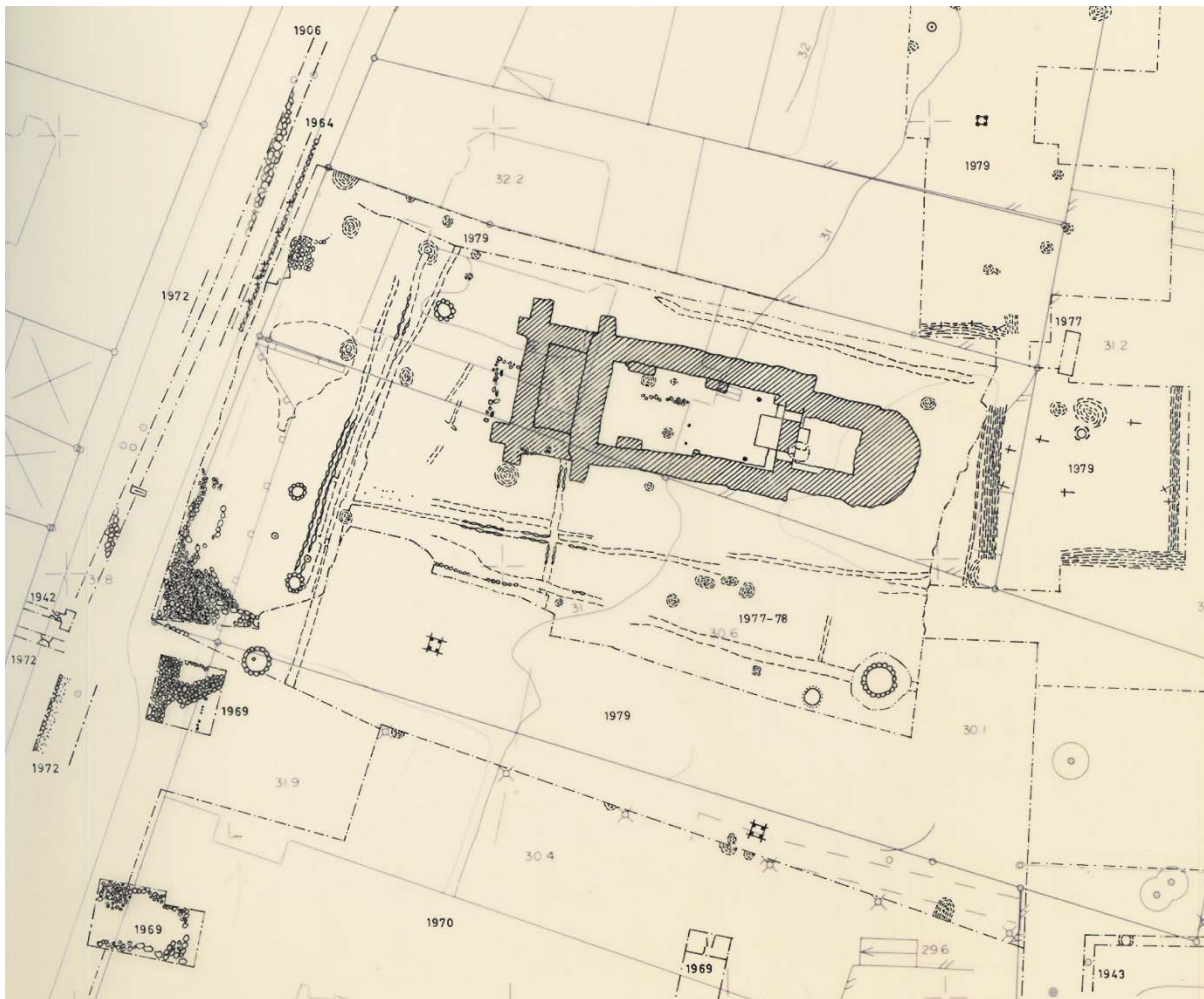
Diskussion

Det har inte framkommit någonting vid de olika arkeologiska undersökningarna som kan datera stenkyrkan mera precist. Vid undersökningen 1986 omhändertogs fyra kraftiga ekstavar, som möjligen kan ha ingått i en äldre träkyrka. Dendrokronologisk datering visar att denna i sådana fall uppförts vid mitten av 1000-talet (Ryding, opubl.) och att kyrkogården använts redan under detta sekel. Uppförandet av stenkyrkan, som ligger norr om de ekstavar som påträffades, kan därför mycket väl ha inneburit att äldre gravar rubbats, vilket möjligen kan vara en bakomliggande orsak till de bengömmor som framkom i Schakt 36.

Av intresse i sammanhanget är den stenläggning som funnits mellan kyrkan och Stora Södergatan. Denna skiljde sig från de (yngre) lämningar som påträffades i Stora Södergatan (Schakt 21, 24 och 26) genom att vara vällagd med sten av mindre dimensioner och lagd i sättsand. Man har konstruerat, och genom stenläggning fastlagt, en öppen yta som medverkat till att förstärka kyrkans visuella verkan. Konstruktionen har medverkat till att understryka den kyrkliga närvaron, dess roller och funktioner i det medeltida Lund. Det rör sig om en ideologiskt manifest rumslig representation med hegemoniska anspråk och en tillämpning av en specifik rumslig logik förankrad i teologi och feodala värderingar (Larsson 2017: 23 ff, och anf. litt.).

I det medeltida Lunds gatunät har funnits ett antal visuellt markerade noder (Larsson 2006:218 ff). De var placerade i siktlinjerna i det förgrenade, och anvisade rörelsemönster som utgjordes av en hierarkisk ordning av huvud- och sidostråk (Bergman 2003:146). Den som under medeltiden rört sig i staden har styrts mellan syntaktiska element i form av institutionella rumsliga representationer av olika tillskriven ideologisk valör. I Lunds fall har det rört sig om ett stort antal kyrkor, kyrkliga inrättningar samt residens tillhörande de olika nivåerna av prästerskap och frälse (Larsson 2006:118 ff). De gjorda investeringarna av såväl reellt som symboliskt kapital har syftat till att skapa och upprätthålla knutpunkter med paradigmatiske och symboliska referenser för samstämmighet i handling och sociala praktiker (jfr Larsson 2017:237 och anf. litt.). Lund har skiljt sig i förhållande till de större medeltida köpstäderna, som exempelvis Kalmar eller Malmö, genom det stora antalet kyrkliga rumsliga representationer, vilket kan förklaras av dess roll som centrum för den nordiska kyrkoprovinsen och residens för ärkebiskoparna. Det har därför i förhållande till köpstäderna funnits en skillnad i gestaltningen av emblematiske uttryck för staden och dess rumsliga representationer. Den bakomliggande logiken har dock varit likartad, de har medverkat till att konstituera en specifikt rumslig textualitet – en urban kultur – genom att verka som kommunikativa och disciplinerande kognitiva och diskursiva orienteringspunkter (Larsson 2017:267).

Den stenlagda ytan framför S:t Andreas kyrka hur utgjort en form av piazza som, tillsammans med stenarkitekturen, understrukt dess monumentalitet i stadsrummet. Hur vanligt inslag detta var är än så länge oklart. Fram till reformationen fanns det 27 kyrkliga institutioner i Lund. Som nämndes ovan framkom det även stenläggningar vid undersökningen av S:t Stefans kyrka 1977–1978, vilka kan ha fungerat på samma sätt, men som i detta fall exponerat tornet (fig. 29). I det här fallet är dock demarkationen mellan vad som varit gatu- respektive kyrkomark inte tydligt klarlagd i det arkeologiska källmaterialet.

Figur 29. Utsnitt ur den så kallade generalkartan över äldre arkeologiska undersökningar och observationer som, bland annat, visar dokumenterade fragment av stenläggningar mellan Stora Södergatan och S:t Stefans kyrka (Id_405 och 458 på fig. 9). Beskuren. Kulturens LA-arkiv.

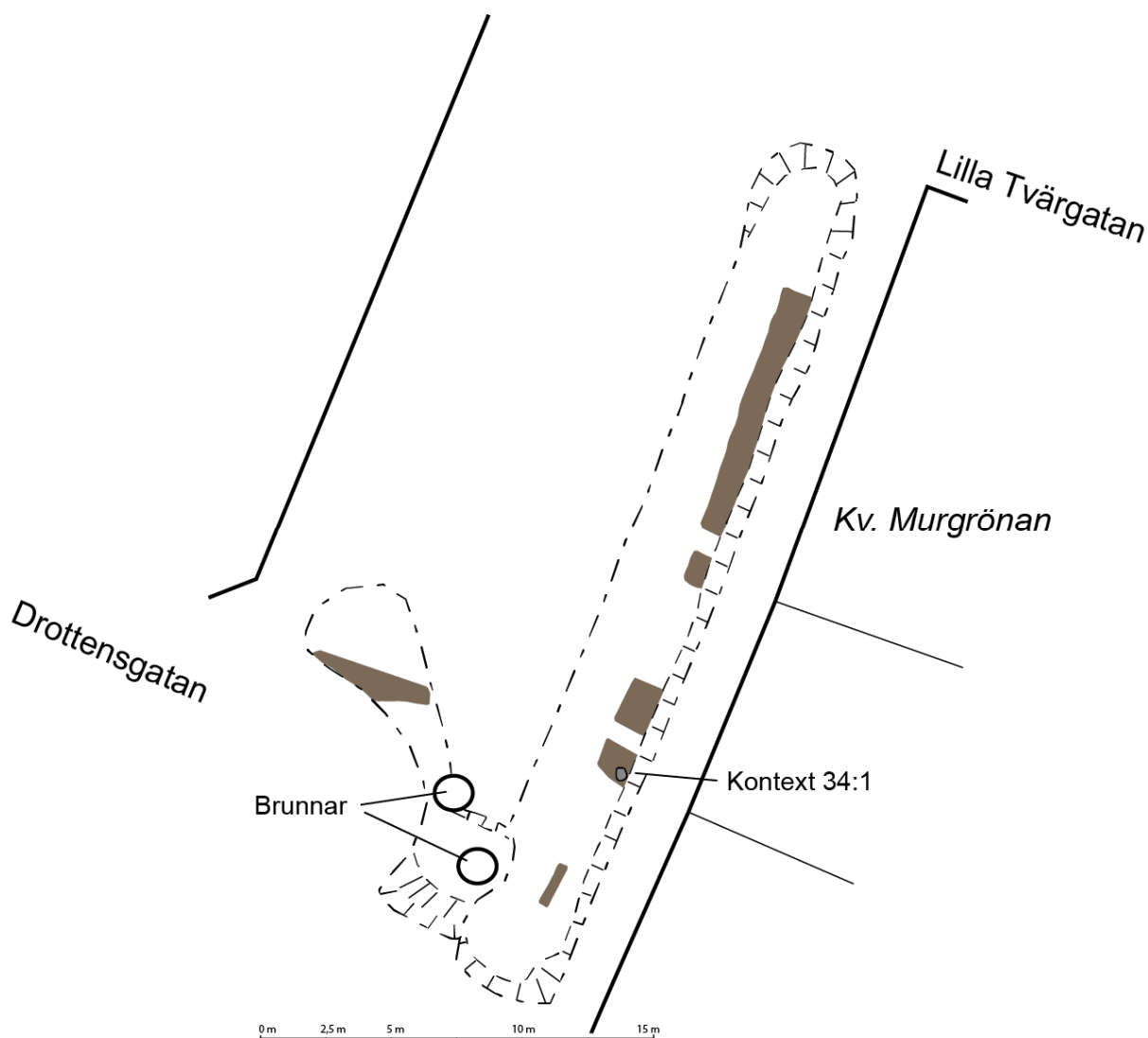
Kulturlagerstatus

Stora Södergatan uppvisar en mycket stor mängd sentida ingrepp till följd av upprepade ledningsgrävningar från 1890-talet och framåt. De mer omfattande schaktningarna har dock gjorts sedan 1970-talet.

Sammantaget kunde kulturlagerrester iaktas i endast 19 av 38 schakt.

På sätt och vis utgör situationen längs Stora Södergatan en pedagogisk illustration av hur fragmenteringen av lämningarna i de äldre städerna fortlöpt. Ingreppen har gjorts lite i taget, vilket till sist medfört att det återstår begränsade volymer kulturlager, vilka i sin tur inte sällan är så pass fragmenterade att det potentiella informationsvärdet minskat. I vart och ett av de schakt som togs upp 2018 fanns ett tiotal äldre ledningar och kabeldragningar.

Schakt 34, som togs upp för trädplanteringen strax söder om Lilla Tvärgatan utgör i detta sammanhang en illustration av den rådande situationen (fig. 30).

Figur 30. Planritning över schakt 34, vilken tydligt visar hur kvarvarande kulturlager utgörs av begränsade områden, skurna i flera väderstreck av olika typer av ledningsdragningar av olika djup, återfyllda med kapillärbrytande sand och grus.

Utschaktningssituationen skiljer sig något mellan trottoarerna och själva gatumarken. Längs trottoarerna på ömse sidor om gatan finns stora mängder ledningar av olika slag. De ligger nord-sydligt orienterade i flera nivåer på varierande djup, ned till ca 1,00 m och generellt sett är kulturlagren avlägsnade ned till detta djup. De återstående kulturlagren är dock skurna av öst-västligt orienterade ledningsdragningar för vatten, avlopp och fjärrvärme på de punkter där fastigheterna anslutits till stomnäten (jfr fig. 31). Det som återstår av kulturlager kan beskrivas som "öar" mellan de öst-västligt orienterade ledningsschakten. De kvarvarande kulturlagren är komprimerade och ostratifierade. Det som går att urskilja okulärt är de fall det förekommit lager med minerogen inblandning, som lerkladdar, vilka fortsatt är synliga som linser.

Själva gatumarken är urschaktad ned till stort djup, drygt 3 m, genom den avloppskulvert som anlades 1972–1973. Parallellt med denna löper ett stort antal ledningar av olika slag och på varierande djup. Det rör sig både sådana som är i bruk och äldre ledningar som tagits ur drift. En del av de äldsta ledningarna har återfyllts med omrörda kulturlager, men i huvudsak har sand använts för återfyllning med grövre makadam som bärlager för gatan.

Enbart volymen återfyllningsmaterial i form av sand och makadam är svindlande. Modest räknat rör det sig om *minst* 9 000 m³ inom det här aktuella arbetsområdet, som enbart utgör en del av gatusträckningen.

Återfyllningen med sand, som är ett kapillärbrytande material, har inneburit att fuktkvoterna i kulturlagren förändrats, i synnerhet under de senaste 40 åren. Som nämdes är de kvarvarande kulturlagren komprimerade, homogeniserade och ostratifierade. Även om man kan anta att delar av depositionerna inom gatumarken utgjorts av material som påförts som fundament för broläggningar, (jfr ovan), skulle olika depositionsssekvenser ha varit synliga som stratigrafi. I de kulturlagerrester som exponerades vid den nu aktuella undersökningen fanns heller inget finare organiskt material bevarat.

Situationen kan jämföras med vad som noterades vid dragning av fjärrvärme i Svanegatan 1965 (ID_396 på fig. 3a): "*Schaktet 220 cm brett lades i gatans norra del Mot St. Södergatan var djupet 180 cm Under 60 cm:s nivå fet kulturgyttja med rikligt med avfall Schaktet drogs upp till Grönegatan*" (Kulturens LA-arkiv). Omnämmandet av "avfall" tyder på att organiskt material då fanns bevarat. Vid den nu aktuella undersökningen kunde konstateras att detta äldre schakt var helt återfyllt med sand i samband med att ny VA och fjärrvärme anlades i slutet av 1980-talet.

Ännu så sent som 1999 fanns områden med bevarat organiskt material. Det året gjordes en påkoppling av fjärrvärme på Stora Södergatans östra sida, mitt emot portalen till Katedralsskolan (ID_1779 på fig. 3b). "*FV-schakt mellan husets gatufasad och avloppet i gatan. Mestadels grus ned till 80 resp 150 under FV-rören. K-lagret fett till mycket fett, med inslag av ett blått lersjok på c. 130. En stor fältsten (typ gatusten) på C. 200, solitär. Trots alla ingrepp är K-lager-status märkvärdigt hög. Urschaktad K-L volym c. 4 m³ Innehåll K-L. sot, org. mtrl, träkol. Väldigt fingraderat, hög fukthalt.*" (Kulturens LA-arkiv).

Vid den nu aktuella undersökningen kunde konstateras att det bara fanns modern återfyllning i form av sand i schaktet, Schakt 8.

De stadigt förändrade förhållandena för stadens kulturlager är sedan tidigare konstaterade och problematiserade (Larsson 1995; Gardelin, Ericsson & Karlsson 2007). Trots att situationen har kunnat konstateras vara likartad i de flesta äldre städer i landet, saknas, i motsats till exempelvis Norge, fortfarande nationella riktlinjer för hur detta ska hanteras.

Uttorkning och kompression av kulturlagren har inneburit sättningar och det är inte så många år sedan Stora Södergatans bärlager fick bytas ut. Numera är det uppfyllt med 0,50 m grov, hårt packad, makadam (0/90), asfalterat och stensatt.

Utvärdering

Stora Södergatans riktning och bredd har varierat under tidens lopp. De rekonstruktioner som gjorts har, på grund av den dåvarande bristen på arkeologiska källor, till stor del grundats på skrift- och kartmaterial från 1600- och 1700-talet (t ex Andrén 1980, 1984). Dagens dimensioner är ett resultat av det sena 1800-talets stadsplaneförändringar. Att helt kunna klarlägga äldre förhållanden och förändringar med någon större precision framstår som svårt med tanke på den stora mängd ingrepp som gjorts i gatumarken.

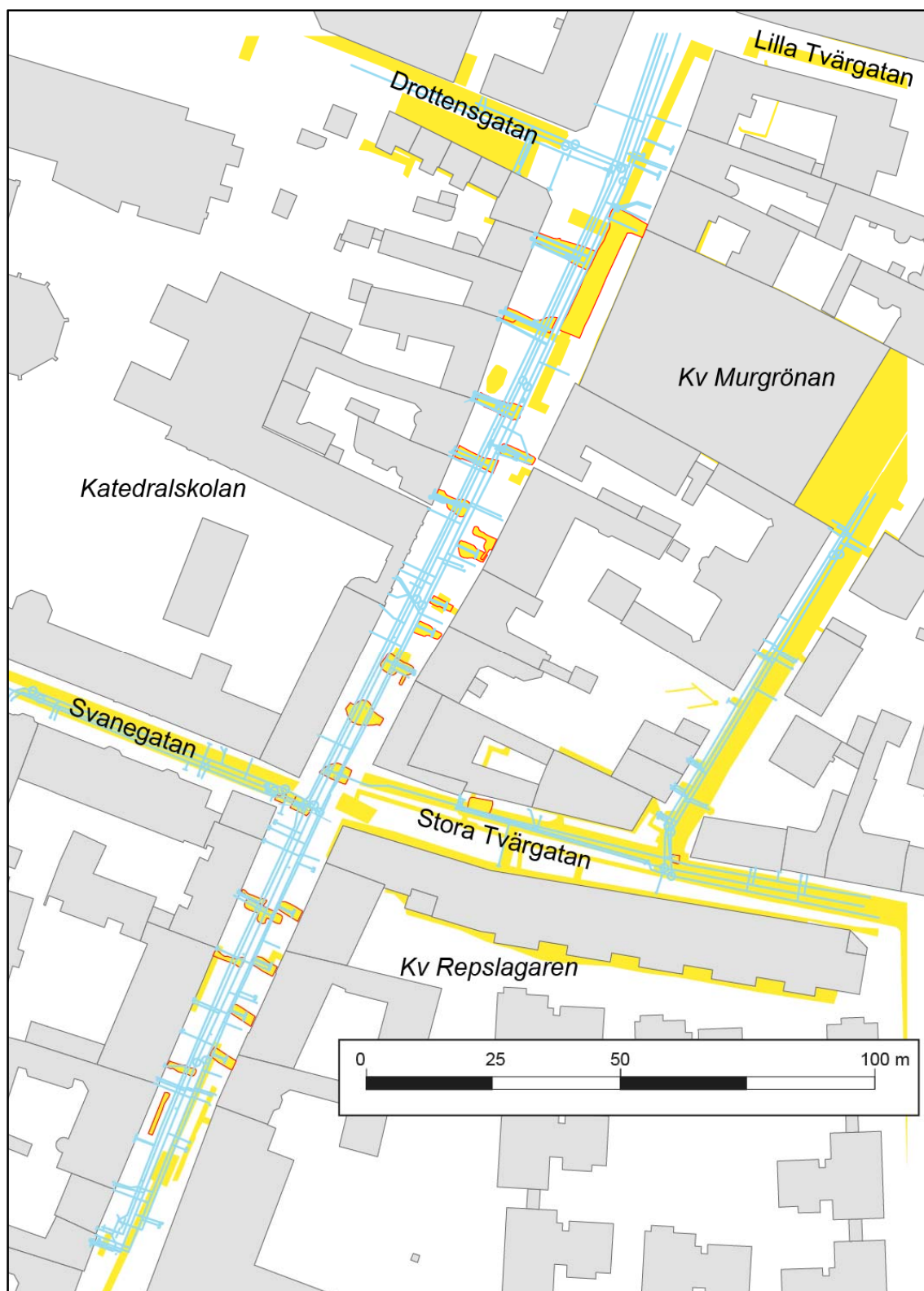
Frågan om huruvida, när och hur det funnits broläggningar i Lunds tidigaste skeden är fortsatt en öppen fråga. Möjligtvis skulle en samlad bearbetning av arkeologiska observationer från samtliga gator kunna ge en indikation.

Markarbeten i gatorna har i antikvarisk praktik och handläggning hanterats som schaktningsövervakningar och/eller antikvariska kontroller. Det arkeologiska kunskapsutbytet har varit av varierande kvalitet. Detta är ett problem som inte är specifikt för Lund.

Ur ett längre tidsperspektiv har dessutom enbart en mindre del av ledningsarbetena medfört någon form av antikvariska insatser, vilket framgår tydligt när man korrelerar ledningskartan med Kulturens GIS, (fig. 31). Inte heller detta torde vara specifikt för Lund.

En föga förvånande erfarenhet vid den här typen av markarbeten och schaktningsövervakningar är att de uppgifter som anges på ansökningshandlingarna till Länsstyrelsen revideras efter hand som bygghandlingarna upprättas och justeras. Sedan uppstår omständigheter under arbetenas gång som i sin tur kan innebära att vad som behöver göras i realiteten skiljer sig från planerna, (t ex laga intilliggande ledningar, att ledningskartorna inte anger exakt läge, komplikationer i att upprätthålla tillgänglighet osv). Till viss del är detta ofrånkomligt och kan, som i det här aktuella fallet, lösas genom en smula flexibilitet i fält.

I detta fall förorsakades inledningsvis inga förändringar på grund av svårigheter med att komma till serviser och andra anläggningar tack vare användandet av "jordsug". Det kan konstateras att för denna specifika typ av arbete, dvs att avlägsna yngre återfyllningsmaterial (sand, grus) fungerade jordsugen väl, vilket innebar att onödiga ingrepp i omgivande kulturlager kunde minimeras. Däremot blev momentet med kabelflytten, vilket berörde ett större antal fastigheter samtidigt, komplicerat och något utdraget.

Figur 31. Utsnittet ur VA Syds ledningskarta över den aktuella sträckningen av Stora Södergatan visar tydligt den stora mängden ledningar i gata och trottoarer. Notera att enbart vatten-, dag- och spillvattenledningar är markerade, dvs kablar och fjärrvärme är inte utsatta. Beroende på anläggningsdjup och rördimensioner motsvarar varje ledningsmarkering en schaktbredd mellan 0,60 och 3,70 m. Ledningsdragningarna är markerade med ljusblått. Arkeologiska observationer och undersökningar markerade med gult. Schakt från 2018 har röd kontur. Underlag från VA Syd och Kulturens GIS.

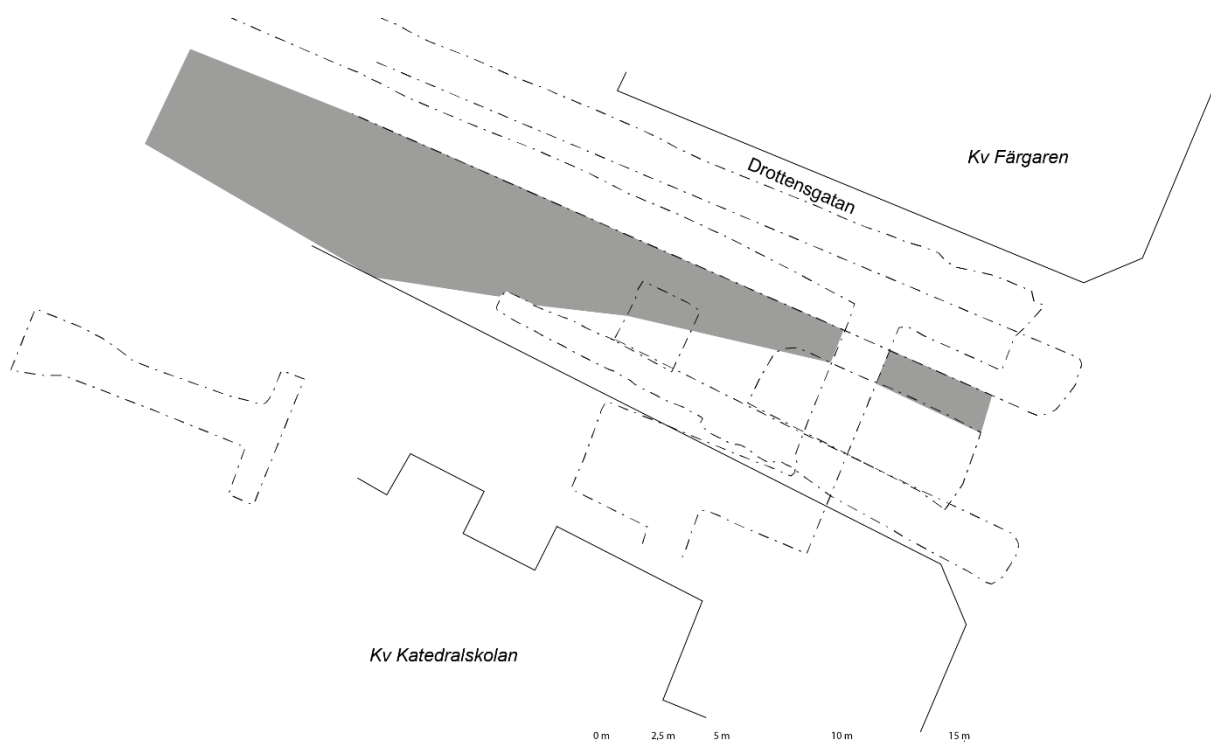
Förslag på fortsatta åtgärder

Sannolikheten för att det kommer att installeras nya VA- installationer längs den nu aktuella sträckningen av Stora Södergatan får bedömas vara ganska liten. Det förefaller helt enkelt inte rymmas mera. Däremot lär det bli aktuellt med markingrepp i samband med framtida reparationer och underhåll av befintliga anläggningar. Dessa bör stå under antikvarisk kontroll med tillhörande arkeologisk dokumentation.

När det gäller den östra delen av Drottensgatan står det klart att det fortsatt finns en mindre och långsmal del av S:t Andreas kyrkogård bevarad med kvarvarande gravar mellan de ledningsschakt som finns i området (fig. 32). I vilken omfattning det även finns gravar under den stenläggning som påträffades är oklart, om än inte osannolikt.

Vidare skall det understrykas att lämningarna efter S:t Andreas kyrka fortsatt finns bevarade i Drottensgatan. De fastigheter i kvarteret Katedralskolan som gränsar ut mot gatan, Drottensgatan 1A och 1B är grundlagda på platta, vilket torde innebära att kyrkolämningarna finns bevarade även här.

Framtida ingrepp i dessa ytor bör göras som arkeologiska undersökningar med tillhörande osteologiska och naturvetenskapliga analyser som kan skapa synergieffekter för tidigare tillvarataget skelettmaterial.

Figur 32. Den östra delen av Drottensgatan med de områden där det kan antas fortsatt finnas bevarade gravar från S:t Andreas kyrkogård.

Vidare kan konstateras att det kvarstår ett behov av sammanställningar och synteser rörande Lunds äldre gatunät.

Administrativa och tekniska uppgifter

Ombyggnad av Stora Södergatan

Länsstyrelsens dnr	431-34485-2017
Fornlämningsnr	RAÄ Lund 73:1
Löpnr, fornreg	201800862
Kulturens projektnr	61000-633
Trakt/kvarter/fastighet	Stora Södergatan
Socken	Lund
Kommun	Lund
Län	Skåne
Typ av exploatering	Ombyggnad av gata
Uppdragsgivare	Lunds kommun, Tekniska förvaltningen
Typ av undersökning	Schaktningsövervakning
Ansvarig institution	Kulturen
Fältarbetsledare	Stefan Larsson
Övrig personal	Mattias Karlsson, Jan Kockum
Fältarbetstid	2018-07-10 – 2018-11-14
Fälttid, arkeolog, tim	142
Fälttid, maskin, tim	-

Yta, m²	1 094
Kubik, m³	1 352
Schaktmeter, m	-

Fyndmaterial	KM 95996:1–10. Fynden förvaras efter fyndfördelning på Kulturens magasin under fastighetsbeteckningen
Ritning, dokumentation	26 st A4 ritfilm: 5 sektionsritningar skala 1:20, 2 planritningar skala 1:20, 3 planritningar skala 1:400, 1 planritning skala 1:200, 15 planritningar skala 1:100. 6 st A3 ritfilm: 2 planritningar skala 1:100, 4 planritningar skala 1:20.
Foto	113 digitala fotografier
Analyser	
Arkivmaterial, förvaring	Kulturens LA-arkiv under fastighetsbeteckningen Stora Södergatan

Servisbyte

Länsstyrelsens dnr	431-12742-2018
Fornlämningsnr	RAÅ Lund 73:1
Löpnr, fornreg	201800869
Kulturens projektnr	A_2018:0007
Trakt/kvarter/fastighet	Stora Södergatan
Socken	Lund
Kommun	Lund
Län	Skåne
Typ av exploatering	Byte av VA-serviser
Uppdragsgivare	VA Syd
Typ av undersökning	Schaktningsövervakning
Ansvarig institution	Kulturen
Fältarbetsledare	Stefan Larsson
Övrig personal	-
Fältarbetstid	2018-06-27 – 2018-07-25
Fälttid, arkeolog, tim	77
Fälttid, maskin, tim	-

Yta, m²	Se ovan
Kubik, m³	
Schaktmeter, m	

Fyndmaterial	Se ovan
Ritning, dokumentation	
Foto	
Analyser	
Arkivmaterial, förvaring	

Referenser

Arkivhandlingar

Kulturens LA-arkiv = Lundaarkeologiska arkivet

Kulturens LB-arkiv = Bebyggelsearkivet

Litteratur

- Ahlberg, Nils, 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. Agraria 2005:94. Uppsala: Institutionen för landskapsplanering Ultuna Uppsala.
- André, Annika & Högstedt, Christina. 1990. *Kartornas Lund. 1580-talet till 1950*. Gamla Lund Förening för bevarande av stadens minnen. Årsskrift 72 1990. Lund: Föreningen det gamla Lund.
- Andrén, Anders, 1980. Lund. RAÄ/SHM. *Rapport Medeltidsstaden 26*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum.
- Andrén, Anders, 1984. Lund. Tomtindelning ägostruktur sockenbildning. RAÄ/SHM. *Rapport Medeltidsstaden 56*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum.
- Bergman, Bosse, 2003. *Handelsplats, shopping, stadsliv. En historik om butikformer, säljritualer och det moderna stadslivets trivialisering*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Bevaringskommittén 1980. *Lunds stadskärna. Bevaringsprogram Vårfru rote*. Lund: Lunds kommun/Bevaringskommittén.
- Blomqvist, Ragnar, 1951. *Lunds historia 1. Medeltiden*. Lund: Gleerup.
- Blomqvist, Ragnar, 1978. *Lunds historia 2. Nyare tiden*. Lund: Liber läromedel.
- Carelli, Peter, 2012. *Lunds historia – staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram (990–1536)*. Lund: Lunds kommun.
- Gardelin, Gunilla, 2008. Lunds medeltida stad. Arkeologiska förundersökningar 2003–2005. *Arkeologiska arkivrapporter från Lund*, nr 320. Kulturen, Lund.
- Gardelin, Gunilla, Ericsson, Gertie & Karlsson, Mattias, 2007. *Städernas kulturlager. En värdering av ett hotat källmaterial med utgångspunkt i exemplet Lund*. Malmö: Länsstyrelsen i Skåne län.
- Johansson Hervén, Conny. 2008. Den tidiga medeltidens Lund – vems var egentligen staden? I: Hans Andersson, Gitte Hansen & Ingvild Øye (red.) *De første 200 årene – nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter 5, sid. 259–275. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Larsson, Stefan, 1995. Nedbrytningen av kulturlager. En förstudie. *Arkeologiska rapporter från Lund*, nr 10. Kulturen, Lund.
- Larsson, Stefan, 2006. Gestaltningen av några skånska städer. I: Stefan Larsson (red.) *Centraliteter. Människor, strategier och landskap*, 167–292. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Stefan, 2017. Staden som idé. I: Mats Anglert & Stefan Larsson (red.) *Växjö, Kalmar och Smålands tidigaste urbanisering*, sid. 159–388. Stockholm: Arkeologerna, Statens Historiska Museer.
- Lhammer, Anna, 2007. *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund Studies in Historical Archaeology 7. Lund: Lunds universitet.
- Lundberg, Anders, 1995. Kv. Katedralskolan 2. Arkeologisk förundersökning 1995. *Arkeologiska arkivrapporter från Lund*, nr 19.
- Magnusson Staaf, Björn, Eriksdotter, Gunhild & Larsson, Stefan 1996. The Street as Monument. *Lund Archaeological Review* 1995, sid. 35–51.

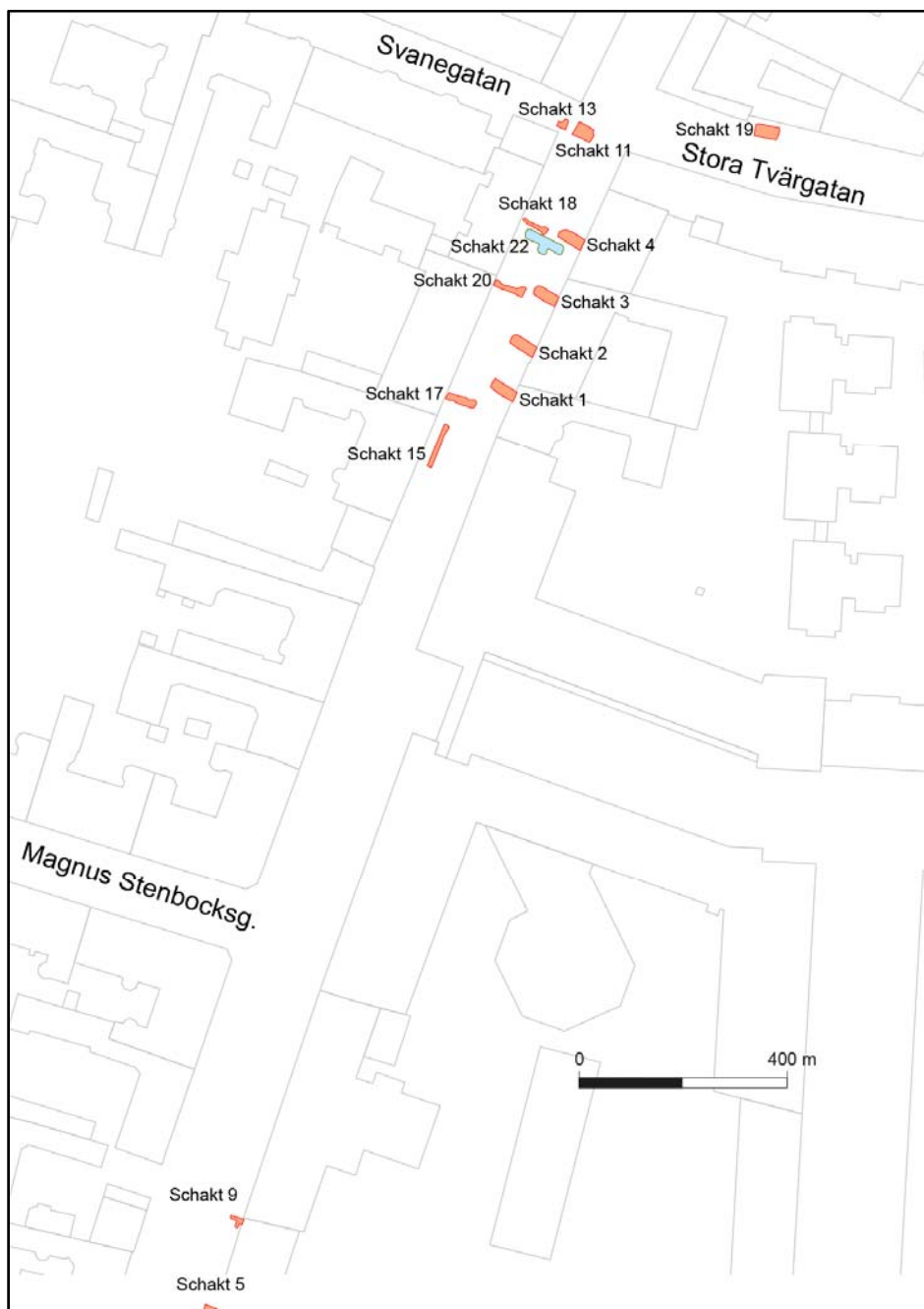
Mårald, Ingvar, 2006. En parkeringsplats på Gamla Väster. I: Stefan Larsson (red.) *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*, sid. 150–169. Stockholm/Malmö: Riksantikvarieämbetet/Malmö Kulturmiljö.

Redin, Lars, 1976. *Lagmanshejdan. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. Nr 10. Bonn/Lund: Rudolf Habelt Verlag/CWK Gleerup.

Bilaga 1 Schaktredovisning

I det följande redovisas observationerna från respektive schakt i tabelliknande form för översiktlighetens skull. Notera att de redovisas efter geografiskt läge från söder till norr, och inte i numerisk ordning (fig. 32).

Etapp 1, sträckan mellan Magnus Stenbocksgatan till korsningen Svanegatan/ Stora Tvärgatan

Figur 33. Läget för de schakt som dokumenterats i Stora Södergatan i samband med omgestaltning och byte av VA-serviser 2018. Etapp 1, sträckan mellan Magnus Stenbocksgatan till korsningen Svanegatan/Stora Tvärgatan.

Schakt 5 Reparation av ledning

Dimensioner, m	1,00×2,20
Yta, m ²	7,00
Djup, m	1,90
Volym, ca, m ³	13,30

Stenläggning 0,65 m under nuvarande markyta. En bevarad kantsten i östra sidan. Därefter avgrävt för frischakt och spillvattenbrunn. Troligen omsatt stenläggning, se fig. 17.

Figur 34. Schakt 5. Foto från syd.

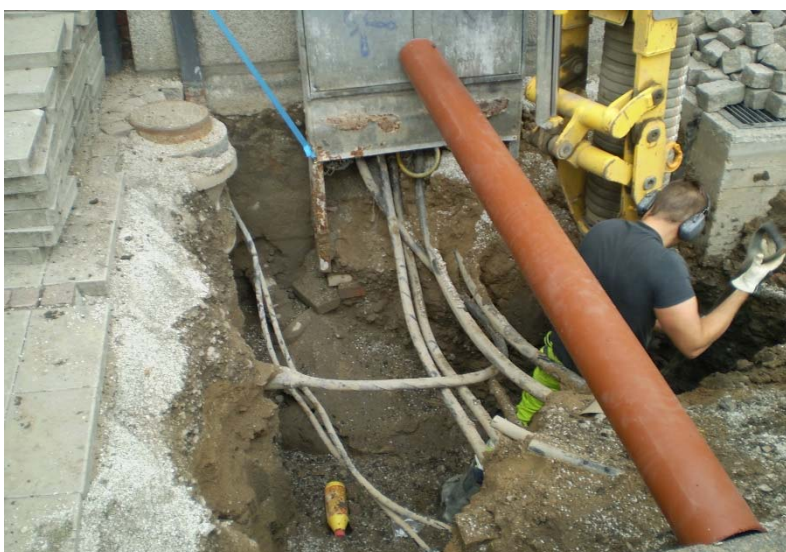

Schakt 9 Reparation av ledning

Dimensioner, m	2,00×0,60
Yta, m ²	8,70
Djup, m	1,60
Volym, ca, m ³	13,90

Utschaktat. Frischakt från 1964, elskåp med ledningar, äldre VA. Det gjordes ett fynd av en grävsked som gått förlorad vid undersökningarna av intilliggande fastighet 1963–1964.

Figur 35. Schakt 6. Foto från väst.

Schakt 15 Påkoppling av rännstensbrunn

Dimensioner, m	0,50×9,50
Yta, m ²	4,70
Djup, m	0,60
Volym, ca, m ³	2,80

Påkoppling till rännstensbrunn av dränering. Enbart recenta bärlager.

Schakt 17 Servisbyte

Dimensioner, m	1,40×3,90
Yta, m ²	8,00
Djup, m	1,50
Volym, ca, m ³	12,00

Två meter öster om huslivet och på en meters djup fanns bevarade kulturlager i den norra schaktväggen. I övrigt moderna packmaterial i form av sand, grus och makadam. I övrigt kablar, fjärrvärme och VA-ledningar i hela schaktet, se fig. 7.

Schakt 1 Servisbyte

Dimensioner, m	4,50×1,80
Yta, m ²	10,60
Djup, m	1,90
Volym, ca, m ³	20,20

Omgrävt. Nord-sydliga kablar och ledningar på olika djup. Frischakt för hus.

Schakt 2 Servisbyte

Dimensioner, m	1,60×4,40
Yta, m ²	10,80
Djup, m	2,00
Volym, ca, m ³	21,60

0,7 m ut från huslivet. Inom äldre schakt. Nord-sydliga kablar, kabelmatta, dränering, Fjärrvärme och öst-västlig vattenledning.

Schakt 3 Servisbyte

Dimensioner, m	1,60×4,20
Yta, m ²	10,00
Djup, m	2,00
Volym, ca, m ³	20,00

Helt stört. I anslutning till Fjärrvärmeschakt från 2007, ID_1864 på fig. 3a.

Schakt 20 Servisbyte

Dimensioner, m	0,80×5,80
Yta, m ²	7,10
Djup, m	1,60
Volym, ca, m ³	11,30

Helt urgrävt, enbart moderna fyllnadsmaterial.

Schakt 22 Sättning av brunnar

Dimensioner, m	1,80×8,00
Yta, m ²	14,40
Djup, m	0,60/3,00
Volym, ca, m ³	12,00

Tre brunnar sattes i ett schakt tvärs över gatan, intill schakt 18. Tvärschaktet var grunt och gick enbart i modernt packmaterial, medan djupschaktet i mitten enbart berörde återfyllningssand till den stora VA-ledningen från 1972.

Schakt 18 Servisbyte

Dimensioner, m	0,80×5,80
Yta, m ²	3,90
Djup, m	1,90
Volym, ca, m ³	7,40

Helt omrört med ett mycket stort antal kablar och ledningar. Fem meter öster om huslivet fanns omrört kulturlager som utgjorde återfyllning i en äldre "död" ledning. Möjligen rör det sig om den som anlades 1906.

Schakt 4 Servisbyte

Dimensioner, m	1,60×4,50
Yta, m ²	10,50
Djup, m	2,00
Volym, ca, m ³	21,00

Helt stört. Äldre ledningar och packsand. I nordvästra hörnet en fjärrvärmebrunn.

Schakt 13 Ventilbyte

Dimensioner, m	2,20×2,00
Yta, m ²	4,40
Djup, m	2,10
Volym, ca, m ³	9,20

Svanegatan. I äldre schakt. Sandfyllning. Närmast kvarteret Gyllenkrok, söder om VA-ledning, fanns en smal remsa om 0,50 × 0,60 m av kulturlager på 1,90 m djup, (fig. 36).

Figur 36. Schakt 13. På ett djup om ca 1,90 återstod en mindre rest av kulturlager.

Schakt 11 Ventilbyte

Dimensioner, m	3,00×4,20
Yta, m ²	12,30
Djup, m	1,90
Volym, ca, m ³	23,40

I korsningen Stora Södergatan/Svanegatan. Mycket ledningar. Enbart sandåterfyllning.

Schakt 12 Ventilbyte

Dimensioner, m	3,00×5,00
Yta, m ²	15,60
Djup, m	1,90
Volym, ca, m ³	29,60

I korsningen Stora Södergatan/Svanegatan. Mycket ledningar. Enbart sandåterfyllning. Riven fjärrvärmekasun.

Figur 37. Ventil i schakt 12.

Schakt 19 Inkoppling av VA

Dimensioner, m	1,80×4,00
Yta, m ²	11,10
Djup, m	2,10
Volym, ca, m ³	23,30

Schakt i Stora Tvärgatan för att koppla på avlopp från manskapsbodarna. I schaktet löpte två VA-ledningar och en fjärrvärmekulvert. Mellan VA-ledningarna fanns, på ca 2 m djup, en ca 0,30 m bred remsa av kulturlager kvar. I denna stod en trästolpe med bilad spets. Bevarad längd 0,70 m, diameter 0,13 m. Spetsen, som stått i lera, var i ganska god kondition medan det endast fanns lite kvar av kärnan i den övriga delen. Eftersom det saknades splint bedömdes den som olämpad för dendrokronologisk provtagning. Ej tillvaratagen.

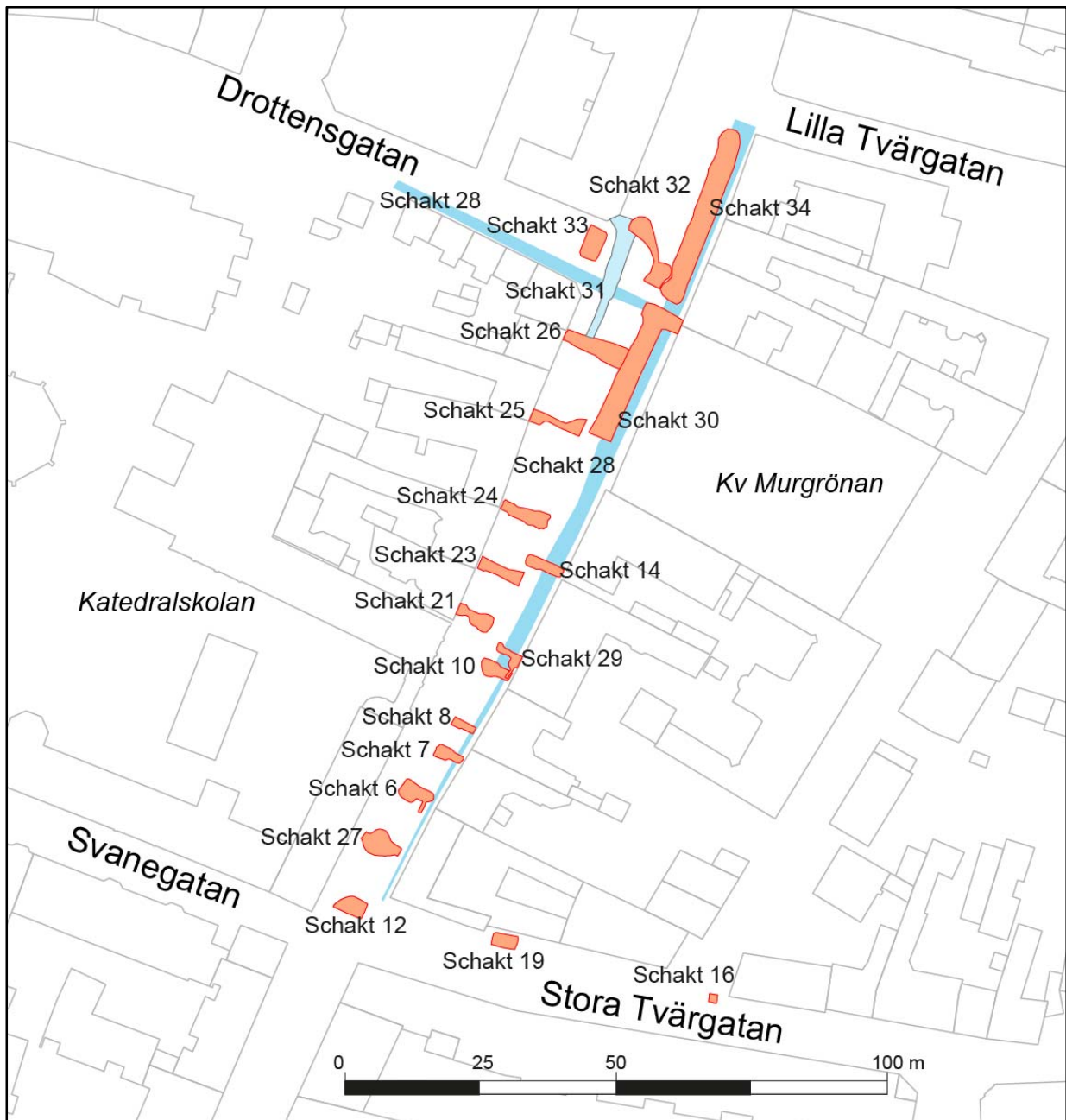
Schakt 16 Ventilbyte

Dimensioner, m	1,10×1,30
Yta, m ²	1,40
Djup, m	2,10
Volym, ca, m ³	3,00

Korsningen Stora Tvärgatan/Lilla Södergatan, inom VA-schakt från 1978, enbart återfyllning.

Etapp 2, sträckan mellan korsningen Svanegatan/ Stora tvärgatan till Lilla Tvärgatan

Figur 38. Läget för de schakt som dokumenterats i Stora Södergatan i samband med omgestaltning och byte av VA-serviser 2018. Etapp 2, sträckan mellan korsningen Svanegatan/ Stora tvärgatan till Lilla Tvärgatan. Schakt 28, som även gick vinkelrätt över Stora Södergatan och vidare in till en transformatorstation, och schakt 31 var båda grunda och öppnades inledningsvis för att exponera de olika kablar som skulle flyttas. Dessa schakt är markerad med en ljus blå färg.

Schakt 27 Sättning av brunnar

Dimensioner, m	4,00×7,20
Yta, m ²	28,00
Djup, m	1,00 – 3,00
Volym, ca, m ³	42,00

Schakt för tre nya brunnar. De i kanterna var grundare, ca 1 m, medan den mittersta anslöt till den stora dagvattenkulverten på 3 m djup. Tendens till omrörda kulturlager i västra sidan på ca 1,10 m djup, i övrigt enbart modernt återfyllnings-/packmaterial.

Schakt 6 Servisbyte och byte av rensbrunn

Dimensioner, m	6,00×2,20
Yta, m ²	18,50
Djup, m	1,90 – 3,50
Volym, ca, m ³	46,20

Amorf form i plan, då man hade problem att hitta rätt ledning. Behov av att byta två ledningar innebar att schaktet vidgades, dock främst i äldre bärlager. Mellan ledningsdragningarna och fjärrvärmekulvert fanns en "pelare" av kulturlager med en bevarad bredd om ca 0,20 m.

Schakt 7 Servisbyte

Dimensioner, m	0,60 – 1,50×5,70
Yta, m ²	10,30
Djup, m	1,60
Volym, ca, m ³	16,50

Mindre kulturlagerrest norr om vattenledningen. I övrigt utschaktat. Kulturlagren var kompakterade och homogeniserade, det vill säga utan bevarad stratigrafi.

Schakt 8 Servisbyte

Dimensioner, m	1,50×4,40
Yta, m ²	6,10
Djup, m	1,50
Volym, ca, m ³	9,20

Utschaktat. I anslutning till fjärrvärmeledning.

Schakt 10 Servisbyte

Dimensioner, m	7,00×0,60
Yta, m ²	13,30
Djup, m	1,50
Volym, ca, m ³	19,90

Nord-sydliga ledningar och fjärrvärme. Omrörd kulturjord som återfyllning i vattenledningsschaktet. I botten, på 1,5 m djup, stora gråstenar, sannolikt i öst-västlig riktning (kontext 10:1). Ligger i fastighetsgränsen (fig. 18).

Schakt 14 Servisbyte

Dimensioner, m	1,80×7,50
Yta, m ²	13,70
Djup, m	1,90
Volym, ca, m ³	26,00

I de två första metrarna ut från fasaden finns 14 ledningar. Byte av tre installationer. Kulturlagerrest i södra schaktkanten på en sträcka av ca 2 m, från ca 0,90 m djup. Genomgrävd i alla väderstreck. Mörkt brun finkornig silt med inslag av småsten, träkolsprickar och enstaka djurben. Inget tegel. Ingen synlig stratigrafi bevarad.

Schakt 21 Servisbyte

Dimensioner, m	0,80×6,80
Yta, m ²	5,40
Djup, m	1,80
Volym, ca, m ³	9,80

Ut till två meter från huslivet omrört ned till 1,80 m. En kulturlagerrest i den norra sektionsväggen med början ca 2,20 m ut från huslivet och på 0,60 m djup. Bevarat till en sträcka om 1,50 m. Avgrävt i båda riktningar. På ett djup av 1,10 m fanns en fragmentarisk stenläggning, med en stenstorlek mellan 0,10 och 0,30 m. Delvis rubbad av aktuell vattenledning (fig. 22). Det fanns fortsatta kulturlagerrester ut till drygt 4 m från huslivet. Dessa visade sig dock vara omgrävda och utgjorde återfyllningen till kloakledningen från 1890. Det finns dock i det här området kvarvarande kulturlager under ledningen från 1890 och den aktuella vattenledningen.

Figur 39. Schakt 21, sektion mot norr.

Schakt 23 Servisbyte

Dimensioner, m	2,00×8,50
Yta, m ²	17,00
Djup, m	2,00 – 3,00
Volym, ca, m ³	34,00

Enbart modern sand i hela schaktet.

Schakt 24 Servisbyte

Dimensioner, m	1,80×9,00
Yta, m ²	16,20
Djup, m	2,00 – 3,00
Volym, ca, m ³	40,00

Återfyllning i hela schaktet. I huvudsak sand, men i anslutning till gamla kloakledningen återfyllning med omrörda, nedbrutna kulturlager. Även i anslutning till avloppskulverten från 1972 finns återfyllning med kulturlager. Ett "provsug" i norra schaktkanten visade att det här finns kulturlager på ca två meters djup. Detta är svartbrunt, grovkornigt, kompakterat och utan

organiskt material. 3,40 m ut från huslivet, på ett djup om ca 1,50 m under trottoarkanten, framkom en stenrad (fragmenterad stenläggning) till en längd av 0,80 m. Stenläggningen var avgrävd i alla väderstreck och de recenta ingreppen gick ned till stenarnas överyta.

Schakt 25 Servisbyte

Dimensioner, m	1,80×9,00
Yta, m ²	18,50
Djup, m	1,50 – 3,00
Volym, ca, m ³	40,00

Figur 40. Schakt 25. Översikt från väster.

Inledningsvis ett smalt schakt då spill- och vattenledningarna låg i samma schakt. Eftersom spillvattenledningen låg på stort djup, 1,80 m, vidgades schaktet. Vid fjärrvärmeanslutningen 2004 gjordes en antikvarisk kontroll varvid det konstaterades att arbetena enbart berörde tidigare rör- och kabelschakt (Gardelin 2008:10). Fjärrvärmen ligger kant i kant med detta schakt. Som nu konstaterats ligger kulturlagren på större djup. Från i linje med trottoarkanten och ca 1,40 m ut finns kulturlager i den norra schaktkanten på ett djup från ca 0,90 m. Det utgörs av ett mörkbrunt homogeniserat lager där enstaka träkols- och tegelprickar är synliga. Enda stratifieringen utgörs av en kraftig lins av gråblå lera, med inslag av rött och gult tegelkross. In i den södra schaktväggen löper nio olika ledningar/kablar som är nedgrävda i mörkt gråbrun, uppenbarligen omgrävda och återfyllda kulturlager. Dessa är dock så

homogeniserade att det inte ens går att identifiera nedgrävningskanterna. Ledningarna ligger ned till 1,80 m djup. I södra schaktväggen sitter en stor gatsten ställd på ända. Den tidigare ovansidan är blanksliten.

I östra delen finns omrörd, större sten, 0,30 – 0,40 m; en raserad och omrörd husgrund. Denna återfinns från 1,00 till 1,80 m ut från huslivet (Stora Södergatan nr 14) och på ett djup mellan 0,80 och 1,40 m. Det fanns inga spår efter kalk- eller annat bruk på dessa stenar.

Spillvattenledningen anslöt till en andra, än djupare kulvert på 3 till 4 meters djup. Hela gatumarken är uppgrävd och återfylld med sand.

Figur 41. Schakt 25. Kulturlagerrest i den norra schaktväggen. På bilden framträder delar av de lerlager som fundamenterat den tidigmoderna gatubeläggningen.

Schakt 26 Servisbyte

Dimensioner, m	1,80×12,00
Yta, m ²	21,60
Djup, m	2,00 – 3,00
Volym, ca, m ³	43,20

Likartad situation som i schakt 25 med ett homogeniserat mörkt brunt lager i schaktväggarna, ca 10 m ut från huslivet. Ingen bevarad stratigrafi med undantag för lerlinser. Ett "provsug" i norra schaktväggen exponerade en gatsten på ett djup om 1,30 m, 4,40 m ut från huslivet och

i linje med fastighetsgränsen, ca 0,30 m stor och med blanknött ovansida, (fig. 42). Inte ens i anslutning till denna sten in-situ var det möjligt att se någon stratifiering. Dock finns samma lerlins som förekommit i tidigare schakt under stenen, vilket visar att lera lagts ut som fundament för broläggningarna.

Figur 42. Schakt 26, en ensam sten som ingått i den tidigmoderna gatubeläggningen. Foto från syd.

Schakt 28 Kabelflytt

Dimensioner, m	156,00 + 58,00 × 0,60 – 3,80
Yta, m ²	ca 420,00
Djup, m	0,70 – 0,90
Volym, ca, m ³	330

Schakt för att exponera alla kablar längs med Stora Södergatans västra sida från Stora Tvärgatan till Lilla Tvärgatan, samt längs en sträcka av Drottensgatan. Syftet var att flytta samtliga kablar för att ge plats åt trädplanteringsgroparna. Hela längden i den västra trottoaren rensades två gånger. Fyllnadsmassorna togs bort med jordsug och utgjordes enbart av recent material så som sand. När sanden avlägsnats framgick att det ställvis finns kvarvarande, hårt myllade kulturlager. Man kan uttrycka det så att de äldre ledningarna vilat på kulturlagrens överyta, vilket de fortsatt gör efter kabelflytten. De kvarvarande kulturlagren är i öster skurna av nedgrävningarna för de stående byggnaderna och i väster av fjärrvärme och olika VA-ledningar. Vidare är de frekvent skurna i öst-västlig riktning av fjärrvärme- och VA-påkopplingar till fastigheterna.

Längs fastigheten nr 27 (Murgrönan 10) var kulturlagren bortgrävda av tidigare kabel- och ledningsschakt ända intill huslivets grund. Frischaktet för fastigheten nr 25, dvs Murgrönan 4, ligger ungefär två meter ut i gatumarken och de äldre ledningarna låg i detta. Kabelschakten har också legat intill huslivets grund i fastigheten nr 23, ett förhållande som även gällde den södra delen av nr 21.

I den nordligaste delen av schaktet var djupet något större och uppgick här till ca 0,90 meter under dagens markyta. Ett mörkbrunt, kompakterat och finkornigt kulturlager vidtog på ett djup om ca 0,80 m. Det överlagrades av ett ljusare gråbrunt kraftigt lerhaltigt lager (fig. 43). De moderna bärlagren var ca 0,50 m tjocka och utgjordes av sand. Byggnaden i kv Murgrönan 1 tycks vara grundlagd på torpargrund. Omedelbart söder om korsningen Lilla Tvärgatan finns en större kopplingsbrunn för fjärrvärme, anlagd 1997.

I samband med schaktet för kabelflytten byttes också de två nordligaste serviserna (i bygghandlingarna benämnda 01 och 02). Ingreppen i samband med dessa två servisbyten var begränsade och utgjorde fördjupningar inom Schakt 28. Servisbytena hade ett schaktdjup om 1,60 m och berörde enbart omrörda, sentida återfyllningslager.

Schakt 28 drogs även som en öst-västlig avstickare tvärs över Stora Södergatan och 40 m i längs Drottensgatans södra kant. Syftet var att frilägga och flytta kabeldragningarna här. Schaktdjupet var 0,70 m och enbart moderna bärlager av sand och/eller grus berördes.

Figur 43. Schakt 28 norra delen (kvarteret Murgrönan 1). Den östra schaktväggen.

Schakt 29 Kabelflytt

Dimensioner, m	2,00×6,00
Yta, m ²	12
Djup, m	0,70-0,90
Volym, ca, m ³	8,40

Detta var ett öst-västligt orienterat schakt i syfte att frilägga kablar mellan elskåp och ledningar i gatan. I området framför fastigheten kvarteret Murgrönan 9 fanns några få mindre öar av oxiderade, kompakterade kulturlager vilka var skurna av ett stort antal nedgrävningar för ledningar och kablage. Där kulturlager fanns bevarade låg överytan på ett djup av 0,90 m räknat från sockelstenen på fastigheten. I höjd med elskåpet fanns, under kablarna, ett mindre parti med marksten av varierande storlek (0,20–0,30×0,20×0,15–0,25 m). Fem av dem föreföll att ligga in situ och omfattade en yta om 0,50×0,60 m. Förekomsten av ytterligare stenar som rubbats ur sitt ursprungliga läge tyder på att det rört sig om en öst-västligt orienterad, kallmurad grund, av vilken två skift var exponerade. Stenarna in situ låg under en järnledning, det vill säga ett äldre handgrävt schakt. Övrigt kablage var av yngre datum och har rubbat stenarna. Grunden var skuren i samtliga väderstreck. Den överlagrades av ett ljust sandblandat omrört lager med inslag av tegelkross och mindre stenar. Grunden kan möjligen kopplas till den källarbyggnad som framkom 1908 vid uppförandet av byggnaden i kvarteret Murgrönan 9 (fig. 20)

Schakt 30 Trädplantering

Dimensioner, m	26,00 × 2,50
Yta, m ²	65,00
Djup, m	1,00
Volym, ca, m ³	65,00

Schakt för uppfyllnad av skelettjord inför trädplantering. Schaktet löpte parallellt med Pingstkyrkans byggnad, Stora Södergatan 29 och norr om den nya busshållplatsen.

I hela schaktet, så när som på de nordligaste delarna, där fjärrvärme och ett stort antal kablar anslöt till fastigheten, exponerades den övre delen av ett kulturlager. Detta var mörkt gråbrunt, närmast svart, finkornigt, kompakterat och oxiderat. Den övre delen var något torr och närmast smulig i överytan. Lagret innehöll en måttlig inblandning av småsten, tegelkross och träkol och enstaka inslag av svärtade djurben. Inblandningen var ojämn fördelad och utan sortering. Inga lagerskiljen var synliga. Det har tolkats som utlagda bärlager för gatans yngsta, bortplockade, stenläggning. På några platser fanns i den västra schaktväggen reminiscenser av äldre, missfärgad sättsand, upp till 0,20 m tjockt. I sin tur var detta överlagrat av moderna material av grus och makadam.

Schakt 31 Kabelflytt

Dimensioner, m	23,10 × 1,60
Yta, m ²	37,00
Djup, m	0,70
Volym, ca, m ³	25,90

Nord-sydligt schakt över Drottengatans anslutning till Stora Södergatan i syfte att frilägga kablar och anslutning till befintligt elskåp. Ingreppet berörde enbart sentida återfyllningsmaterial och bärlager i form av sand och makadam.

Schakt 32 Brunnar

Dimensioner, m	15,00 × 3,00
Yta, m ²	45,00
Djup, m	1,10 – 1,90
Volym, ca, m ³	68,00

Justering av brunn i östra delen av Stora Södergatan samt påkoppling av två rensbrunnar, varav den ena i västra gatulinjen. Schaktet gick diagonalt över gatan. I höjd med kv. Färgarens sydöstra hörn fanns en smal remsa, om drygt en meters bredd, med mörkt brun, finkornig, hårt kompakterad och oxiderad silt med riklig inblandning av småsten, tegelkross, kalkbrukssmul samt grus. Inget organiskt material fanns bevarat. I övrigt sandåterfyllnad.

Schakt 34 Trädplantering

Dimensioner, m	34,00 × 4,00
Yta, m ²	136,00
Djup, m	1,00
Volym, ca, m ³	136,00

Schakt för trädplanteringsgropar upptaget längs Stora Södergatans östra sida från i höjd med Drottensgatan fram till Lilla Tvärgatan. I västra delen av schakten helt urgrävt för fjärrvärmeledning anlagd 1997, ID_2581 i Kulturens GIS. I norra delen helt urschaktat för sentida installationer. Ett mycket stort antal tvärgående schakt för anslutning av el, vatten och fjärrvärme till fastigheterna i kvarteret Murgrönan. Fem fragment av kulturlager framkom dock (fig. 30). De utgjordes av mörkt brun, finkornig, kompakterad silt med rikliga inslag av småsten, tegelkross, kalkbrukssmul och grus utan organiska inslag, samt ett likartad, något renare och svagt sotbemängt lager. I det senare påträffades, vad som tolkats vara, en del av en husgrund i form av en 0,40 × 0,50 m stor sten med flat ovansida, kontext 34:1 (fig. 21).

Schakt 33 Justering av brunn

Dimensioner, m	6,00 × 4,00
Yta, m ²	24,00
Djup, m	1,60
Volym, ca, m ³	38,40

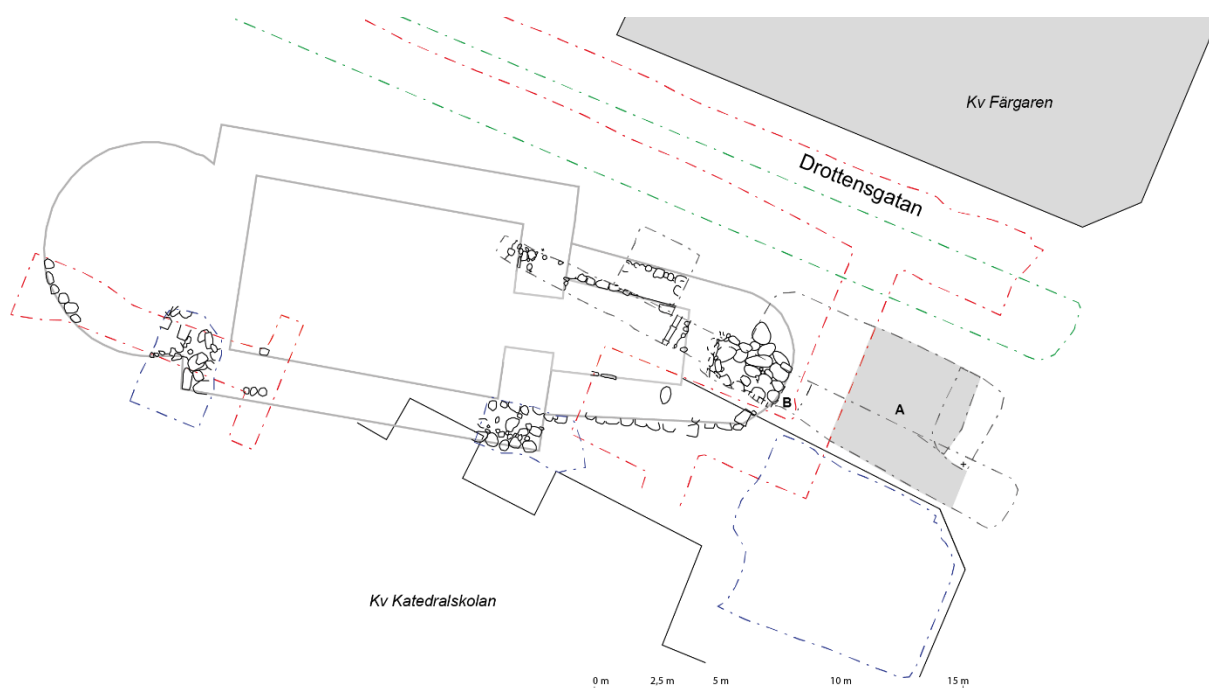
Schakt för justering av brunn i korsningen Drottensgatan/Stora Södergatan. Enbart modern återfyllning, från ledningsdragning gjord 1981 (ID_6509).

Etapp 3, Drottensgatan

I ett sent skede av arbetet stod det klart att det även behövde göras markarbeten i Drottensgatans östligaste del, i anslutning till korsningen mot Stora Södergatan, Schakt 35–38, (fig. 44). De var relaterade till den trädplantering som gjordes i området. Vid dessa arbeten framkom oväntat välbevarade lämningar efter S:t Andreas medeltida kyrka. Tidigare undersökningar och observationer i området har berört delar av kyrkogården (1950, 1981, 1986 och 2002, fig. 45). Vid undersökningen 1981 (ID_316) gjordes några sökschakt i syfte att identifiera kyrkan varvid språnget mellan absid och kor, en mindre del av södra långhusmuren och en mindre del av torngrunden (Nilsson, Opublicerad rapport i Kulturens LA-arkiv). Även vid den arkeologiska undersökning som gjordes inför uppförandet av den befintliga byggnaden i kv Katedralskolan 2, upptogs ett sökschakt i syfte att lokalisera kyrkan. De utgjorde utvidgningar av de sökschakt som tagits upp 1981 men exponerade något större ytor (Ryding, Opublicerad rapport i Kulturens LA-arkiv).

Figur 44. Läge för, och benämning av, de schakt som togs upp i Drottensgatans östligaste del i samband med kabelsänkning, flytt av rensbrunn och trädplantering. (jfr fig. 6).

Figur 45. Översiktsplan över de schakt och lämningar som framkom i samband med markarbeten för kabelsänkning och trädplantering. Även äldre ledningsdragningar och arkeologiska observationer/undersökningar har lagts in som orientering. Ledningsschaktet från 1950 är markerad med grön linje, ledningsschaktet från 1981 är markerad med röd linje, undersökningsområdet 1986 med blå linje och schakten från 2018 är markerade med grå linje. Det ljusgrå fältet visar utbredningen på den stenläggning som framkom 2018. Lämningarna efter S:t Andreas kyrka har svart kontur. Rekonstruktionen av kyrkan, ljus grått, bygger på tidigare rekonstruktioner, anpassad efter de senaste fynden.

Schakt 35 Kabelsänkning

Dimensioner, m	23,50 × 2,00
Yta, m ²	47,00
Djup, m	1,20
Volym, ca, m ³	56,40

För att inte påverka de träd som planteras längs Drottensgatans sydöstra del vid framtida kabelfel behövde allt kablage läggas i rör och sänkas till en nivå under trädgroparna. Schaktet utgjorde en fördjupning av en del av Schakt, 28, vari kablarna tidigare hade tagits fram. Djupet skulle uppgå till 1,20 m och schaktet grävdes från öster mot väst, (fig. 46).

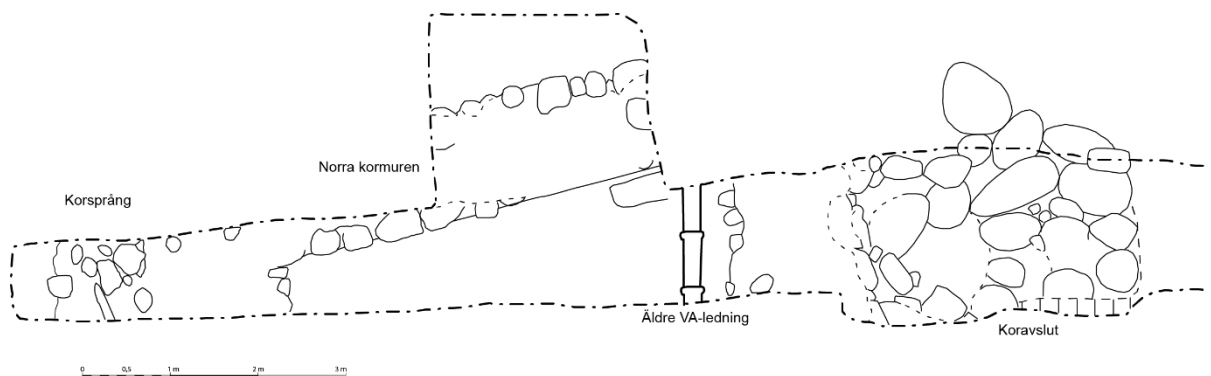
Figur 46. Översiktsbild över Schakt 35, taget från öster. Vid tillfället var den ena gångbron bortlyft och den östligaste delen av schaktet delvis återfyllt.

Överbyggnaden/bärlagren i Drottensgatans östra del utgörs av fin sand av ca en meters mäktighet. Under detta framkom i Schakt 35 fragment av äldre bärlager i form raseringsmaterial blandat med jord och lera. I detta fanns enstaka, omrörda, stenar som sannolikt hört till en tidigare stensättning av gatan. Detta bärlager låg direkt ovanpå en vällagd stensättning, kontext 35:1, av sten av något varierande dimensioner, 0,10–0,15 × 0,10–0,15 × 0,10–0,15 m. Denna stensättning, som ligger på ett djup om 1,20 m, kunde även tas fram i Schakt 36 och 37 till en sammanlagd yta om ca 32 m². Stensättningen, markerad med A på fig. 45, var vällagd med sten som låste varandra. Den var också lagd i ett drygt decimetertjockt sättsandslager.

Stensättningen 35:1 är avgrävd i söder av frischaktet för byggnaden i kvarteret Katedralskolans nordöstra hörn, vilket går 0,80 m ut i gatumarken, av olika typer av ledningsschakt i öster samt av ett servisschakt i väster från en ledningsdragning 1981 (ID_316, fig. 25). Det är oklart hur långt norrut denna stensättning sträckt sig. I den sektionsritning som gjordes av den norra schaktväggen i samband med ledningsgrävningen 1981 finns inte någon stensättning inritad, (Kulturens LA-arkiv, KM 71 168), vilket innebär att den inte sträckt sig så långt norrut. Sannolikt har den grävts bort i samband med ledningsdragning 1950 (ID_241, fig. 25).

Strax väster om servisschaktet från 1981 fanns ett fett, smetigt finkornigt sot- och träkolsbemängt kulturlager (kontext 35:2), vari påträffades en samling människoben från en individ. Benen utgjordes av ett fragment av ett skalltak, ett överarmsben, ett lårbensfragment samt två fragment av knäleder, B på fig. 45. Benen var gracila och sannolikt har det rört sig om en inte fullt vuxen individ. Lagret 35:2 överlagrades av raseringsmaterial i form av kalkbrukssmul, vilket i sin tur var skuret av frischaktet i söder.

Omedelbart öster om skelettfynden framkom en grund av större fältsten med dimensioner som varierade mellan 0,30–0,40 × 0,50–0,60 × 0,30 m. I anslutning till denna fanns rikligt med kalkbrukssmul samt enstaka huggna sandsten av mindre dimensioner. Då stenarnas överkanter bara låg på omkring en meters djup togs de inledningsvis bort med hjälp av grävmaskin. Det stod dock snart klart att det rörde sig om en mycket kraftig konstruktion, dels då stenförekomsten var 4 m bred, dels för att det framkom mycket stora sten under det parti där grundstenarna hade lyfts. Arbetet inriktades därefter mot att exponera byggnadslämningarna i sin helhet inom schaktet. De visade sig utgöra förvånansvärt välbevarade lämningar efter S:t Andreas stenkyrka. Av denna framkom delar av koravslutet, delar av norra korväggen samt vad som tolkats vara mursprånget mot norra långhusväggen (fig. 47). Vidare framkom en kalkbruksyta med avtryck efter golvtegel (fig. 48). Fyra hela golvtegel fanns bevarade tillsammans med några fragmentariska i raseringslagret. Koret har varit fem meter långt invändigt. Grunden till den norra korväggen, vilken dokumenterades i Schakt 38, var 1,20 m bred, det vill säga fyra fot.

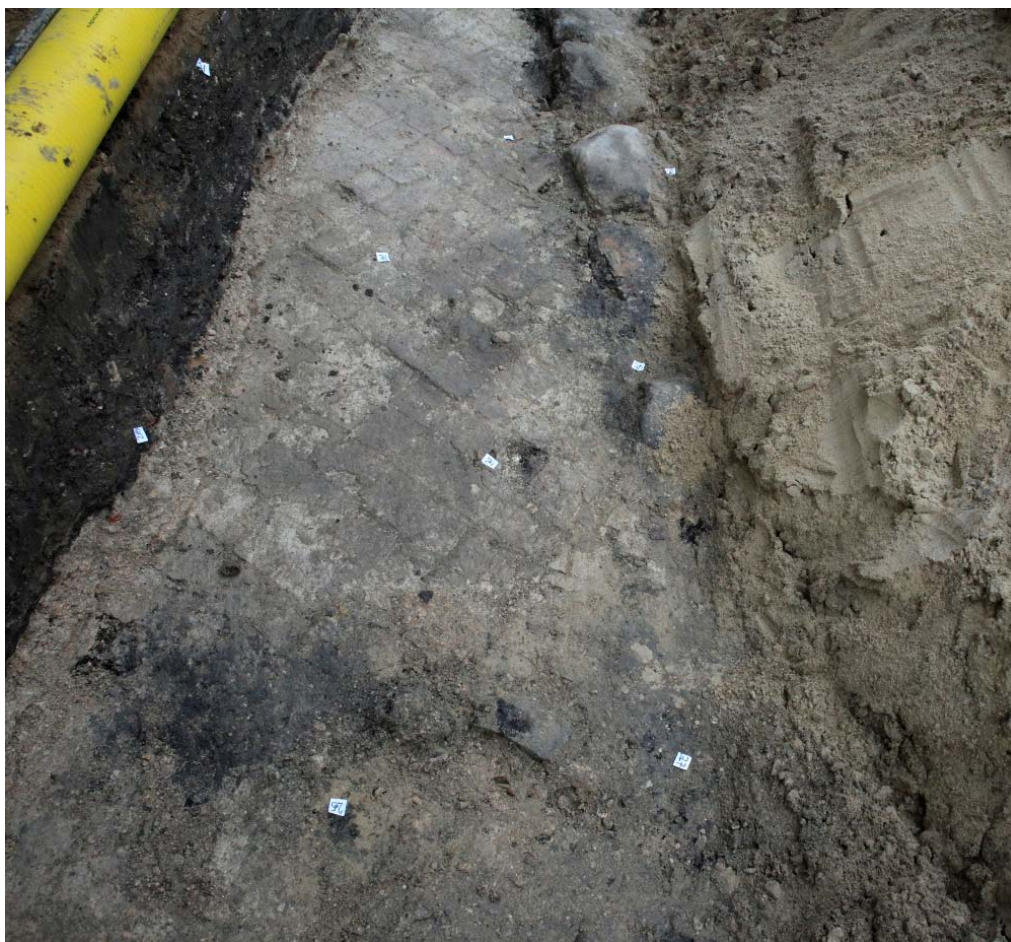

Figur 47. Planritning över de lämningar efter S:t Andreas som framkom vid markarbeten i Drottensgatan 2018.

Delar av koravslutets mur var skadat av en äldre ledningssträckning, ett glaserat VA-rör. Sannolikt kommer detta från ledningsdragningen 1948. Denna del togs inte fram vid schakten, varför övergången mellan den norra kormuren och koravslutet inte kunde exponeras.

Ett skift av grundmuren till koravslutet togs, som nämndes ovan, upp med hjälp av grävmaskin, vilket innebar att mursulan exponerades. Denna bestod av mycket kraftiga fältsten, upp emot en meter stora. De var lagda direkt i det något fuktiga lagret 35:2 utan några synliga nedgrävningskanter. Mellan de större stenarna fanns rikligt med mindre skolningsten som låst sulan i läge. Grundmuren till såväl koravslutet som den norra kormuren utgjordes av fältsten ca 0,30–0,40 × 0,50–0,60 × 0,30 m stora, lagda i ett beigevitt rent och torrt kalkbruk. Överytan på grunden utgjordes av ett hårt lager kalkbruk som, tillsammans med enstaka flata sandstenar utgjort avjämningsskift gentemot dagermuren. Av den senare fanns ingenting bevarat.

Av korets golv återstod ett tjockt, beigevitt, torrt, bitvis smuligt kalkbruk, som var struket upp emot stenarna i den norra korgrunden. I kalkbruket fanns avtrycken efter golvtegel som varit mönsterlagt diagonalt i förhållande till korets längdriktning, (fig. 48).

Figur 48. I korets kalkbestrukna golv var avtrycken efter ett mönsterlagt tegelgolv, lagt diagonalt i förhållande till korets längdriktning. Foto från öster.

Endast fyra golvtegel fanns kvar in-situ, tre hel- och en halvsten (fig. 49). Golvteglen, som har dimensionerna 130×130×35 mm, är dekorerade med blomster-/akantusmotiv i svag relief och glaserade med en klar blyglasyr.

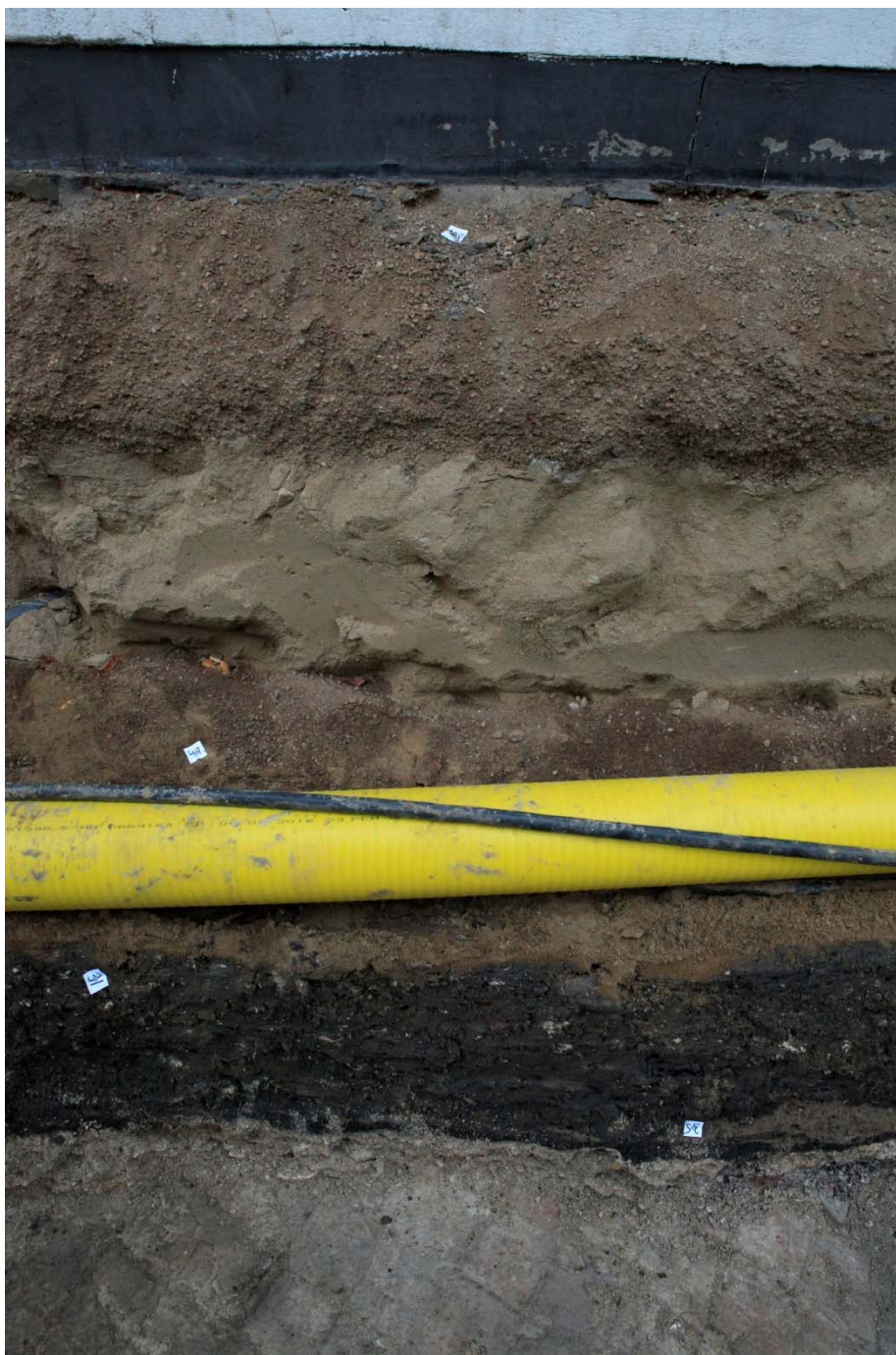
Figur 49. Tre av de golvtegel som fanns bevarade upp emot den norra korväggen.

Figur 50. Korets nordvästra avslutning. Foto från öster.

Endast en mindre del av korets avgränsning västerut exponerades i schaktet (fig. 50). Murtjockleken indikerar att det här rör sig om ett korsprång.

Interiört fanns ett tunt, svart brandlager om ett par centimeters tjocklek, som låg direkt på kalklagret som utgjort fundament för tegelgolvet (fig. 51). Då inget av de hela golvtegel som påträffades var brandskadade har koret eldhärjats något efter det att rivningen av kyrkan påbörjats. Branden kan inte ha varit omfattande, då grundmursresterna och kalkbruk inte var värmeskadat och det förekom heller inga brandrester i det raseringslager som låg över kyrkolämningarna. En hypotes är att man i samband med reformationen och kyrkans rasering, tagit tillvara allt av värde, som exempelvis det glaserade golvteglet, men närmast rituellt bränt inventarierna i koret.

Figur 51. Direkt över det plundrade golvet i koret fanns ett tunt brandlager, tydligast i bildens högra nederkant. Över detta syns det avröjda raseringslagret, som här endast var ett par centimeter tjockt. Över detta låg ett omrört material som tolkats som sentida bärlager. Foto från norr.

Det egentliga raseringslagret täckte lämningarna efter kyrkan och fanns jämnt fördelat i schakt 35, västra delen av Schakt 37 samt i Schakt 38. Det utgjordes i huvudsak av kalkbrukskross blandat med mindre sten och med enstaka inslag av träkol. Inga större konstruktionsdetaljer fanns bevarade, vilket tyder på att raseringsmaterialet rensats på sådant som gått att återanvända och att rivningsarbetena varit välstrukturerade.

Över raseringslagret fanns ett ca 0,30 m tjockt lager av gråbrun, finkornig silt med rikhaltig inblandning av tegelkross, träkol, kalkprickar och lerfläckar utan koncentrationer eller sortering.

I detta påträffades ett större fragment av ett kokkärl i yngre rödgods hemmahörande i slutet av 1600-talet (Fnr KM:95 996:6). Detta lager var i sin tur avröjt och ersatt med moderna bärlager.

De framtagna lämningarna efter kyrkan kunde bevaras i läge och övertäcktes med geotextil och sand innan det att kabelpaketet lades tillbaka.

Schakt 36 Flytt av rensbrunn

Dimensioner, m	3,50 × 2,40
Yta, m ²	8,40
Djup, m	2,00
Volym, ca, m ³	16,80

Detta schakt, som kom att bli det mest besvärliga under hela projektets gång, föranleddes av behovet av att flytta en rensbrunn 2,50 m norrut. Erforderligt schaktdjup uppgick till 2,00 m och schaktet berörde dels en äldre ledningsdragnings, dels delar av S:t Andreas kyrkogård.

Inledningsvis togs de moderna bärlagren, upp till en meter tjocka, bort och nedgrävningen för den tidigare ledningsdragnings tömdes. Därefter togs stenläggningen, kontext 35:1, fram, se beskrivning ovan. Över stenläggningen, som låg på ett djup om 1,20 m, framkom samma äldre bärlager i form raseringsmaterial blandat med jord och lera som påträffats i Schakt 35. I detta lager påträffades fynd med efterreformatörisk datering (Fnr KM:95 996:1–3).

Under sättsanden till stenläggning 35:1 fanns ett ca 0,08 m tjockt mörkt brunt finkornigt något kompakterat lager organogen silt, som tolkades som en äldre mark-/trampyta. Under detta fanns sedan ett fett, smetigt finkornigt siltlager av liknande karaktär som kontext 35:2. I detta lager, framkom rikligt med skelettdelar. De första fragmenten låg på ett djup om 1,60 m och utgjordes, utöver av ett antal lösa ben, dels av de nedre extremiteterna tillhörig en gracil, icke fullvuxen individ, dels ett lårben, sken- och smalben, som låg upp emot en öst-västligt orienterad träfärgning. Lämningarna tolkades att ha blivit flyttade och låg i sekundärt läge, fig. 52). Sekundära begravningar karaktäriseras ofta av att flera av benen vid de labila artikulationerna, exempelvis lederna i fötter och händer samt halskotorna, är ur läge eller saknas. Då dessa skelettdelar inte var fullständigt disartikulerade torde sekundärbegravningen ha skett innan ligamenten upplöstes.

Figur 52. I Schakt 36 framkom bland annat de nedre extremiteterna efter en ung individ. Foto från öst.

Mellan 1,60 och 1,80 meters djup framkom ett mycket stort antal skelettdelar från uppskattningsvis ett tjugotal olika individer. Utöver mindre ben och fem kraniefragment fanns i schaktets sydvästra del en stor samling av lå- och skenben, deponerade huller om buller. Även här fanns en öst-västligt orienterad träfärgning och en tendens till variation i fyllningsmaterialet som indikerar att det rört sig om en bengömma, det vill säga hopsamlade och hjälpligt återbegravda delar. Det är inte osannolikt att det rört sig om äldre gravar som exponerats i samband med att stenkyrkan uppförts eller byggts ut.

Från ett djup mellan 1,80 och 2,00 m fanns centralt i schaktet delar av tre gravar in situ, men delvis störda av varandra. Den översta graven var delvis rubbad i västra delen och kraniet låg i höjd med bröstorgans nederdel. Det rörde sig om en fullvuxen man med rejält nedslitna tänder. Händerna låg korsade i skötet, Redins armställning "B" (Redin 1976). Benen låg brett isär och var delvis disartikulerade. Hur mycket benen kunnat röra på sig beror dels på kroppens position i graven men främst på vilket utrymme som funnits runt densamma. Den döde har inte svepts. Denna grav hade skurit en grav som låg omedelbart under. Av det som återstod kunde konstateras att detta skelett inte var disartikulerat utan bör ha lagts i svepning. Under dessa två gravar, och nedgrävd i den underliggande moränleran, påträffades underkroppen till en tredje grav in situ. Nedgrävningen var distinkt och avgränsades i norr av en träfärgning, tolkad som en plank. Själva graven var bara drygt 0,40 m bred och extremiteterna låg tätt ihop med den ena foten lagd över den andra. Händerna var lagda över skötet i armställning "B". Skelettet var inte disartikulerat och gav snarast ett sammanpackat intryck.

De framkomna skelettdelarna dokumenterades inte närmare annat än till ovan refererade observationer. De återbegravdes i den gamla kyrkogårdsjorden i anslutning till den mellersta trädplanteringsgropen i Schakt 37.

Schakt 37 Trädplantering

Dimensioner, m	8,00 × 3,00
Yta, m ²	24,00
Djup, m	1,20
Volym, ca, m ³	28,80

För de två östligaste planteringsgroparna upptogs ett större schakt i syfte att exponera och kartlägga utbredningen av stenläggning 35:1 samt att få fram delar av koravslutets nordöstra grund. Av den senare fanns enbart mursulan kvar, då grundmuren här tidigare plundrats. Troligen har detta delvis gjorts i samband med att tomten togs i anspråk för bebyggelse efter reformationen. Mursulan var lagd i lagret 35:2, se ovan. I det moderna bärlagret framkom en kvaderhuggen sandsten vilket tyder på att grunden rörts om ytterligare i samband med att Drottensgatan breddades (fig. 53).

Figur 53. I Schakt 37 påträffades en kvaderhuggen sandsten liggande i de moderna bärlagren.

Schakt 38 Trädplantering

Dimensioner, m	2,50 × 3,00
Yta, m ²	7,50
Djup, m	1,10
Volym, ca, m ³	8,25

Den västligaste planteringsgropen på Drottensgatan upptogs strax väster om det äldre ledningsschakt som tidigare konstaterats i Schakt 35. Här kunde 2,50 m av den norra korggrunden exponeras och dokumenteras. Grunden var 1,20 m bred och utgjordes av större fältsten skolad med mindre stenar (fig. 54). Grunden var till stora delar täckt av hårt beigevitt kalkbruk, avjämningslagret mot dagermuren. Grunden låg i ett mörkt brunt finkornigt siltlager av samma karaktär som 35:2, men inte fullt så fuktigt.

Figur 54. I Schakt 38 framkom en del av den norra kormuren till S:t Andreas kyrka. Foto från norr.

Bilaga 2 Fyndlista

KM 95 996: 1–10

Fynd-nr	Kontext	Material	Typ	Del	Formtyp	Antal, st.	Vikt, g.	Kommentar
1	Schakt 36, över stenläggning	Keramik	Fat	Buk	Fajans	1	69	Blåmålat
2	Schakt 36, över stenläggning	Keramik	Skål	Mynning	Fajans	1	2	Polykrom
3	Schakt 36, över stenläggning	Keramik	Gryta	Buk	Yngre rödgods	1	7	
4	Schakt 35, över mursula	Keramik	Krus	Mynning	Nästanstengods	1	8	Niedersachsiskt, nött, omlagrat
5	Schakt 35, över mursula	Keramik	Krus	Buk	Stengods	1	5	Niedersachsiskt, 1500-tal
6	Schakt 35, lösfynd	Keramik	Gryta	Mynning	Yngre rödgods	1	128	
7	Schakt 35, raseringslagret	Keramik	Fat	Mynning	Yngre rödgods	1	75	Mönster i engobe
8	Schakt 35, raseringslagret	Kalkputs				1	69	Med bemålning
9	Schakt 35, raseringslagret	Tegel	Golvtegel			7	1 679	Fragment
10	Schakt 35, korgolvet	Tegel	Golvtegel	Helt		4	3 715	Tre helstenar och en halvsten

Fynden omhändertogs i de schakt som öppnades i Drottensgatan och i anslutning till lämningarna efter S:t Andreas kyrka.